

Apžvalgos

POMMERANICA, PRUSSICA I LIVONICA W ROCZNIKACH JANA DŁUGOSZA

Dr Sławomir Zonenberg

Ul. Bema 40 B/1
87-100 Toruń
Polska
Tel. (056) 62-286-74
E-mail: zonenbergs@poczta.onet.pl

Działalność heurystyczna oraz źródła wykorzystane przez Jana Długosza w *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* składające się na jego, tak zwany warsztat historyczny blisko od dwustu lat budzą zainteresowanie badaczy. Wielkość *Roczników*, duża liczba oraz różnorodność źródeł wykorzystanych przez dziejopisa spowodowały, że opracowania badawcze dotyczyły zawsze pewnej części tego monumentalnego dzieła¹, którego znaczenie dla historii późnego średniowiecza Środkowej Europy jest bardzo ważne. Świadczą o tym nie tylko liczne publikacje polskie, ale także niemieckie, litewskie, czeskie, słowackie, węgierskie, rosyjskie, rumuńskie, których liczba wyraźnie zwiększa się poczynając od lat sześćdziesiątych XIX wieku. W Polsce badania na dziełami Jana Długosza nabrały przyspieszenia także w drugiej połowie XIX stulecia

i były związane z czterechsetną rocznicą jego śmierci. Ponowne wyraźne zainteresowanie twórczością tego wybitnego dziejopisa nastąpiło w latach pięćdziesiątych XX wieku, co łączyło się głównie z przygotowaniem nowej edycji *Annales* oraz pięćsetną rocznicą jego zgonu². Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie również jedynie fragmentu działalności heurystycznej oraz źródeł Jana Długosza, które opracowano na podstawie analizy zabytków wschodniopomorskich, pruskich i inflanckich zawartych w pierwszych ośmiu księgach *Roczników*³. Informując o

² *Biskup M.* Jan Długosz jako historyk Polski i krajów sąsiednich. *Zapiski Historyczne*. 1981, t. 46, z. 4, s. 35.

³ Autor niniejszego artykułu zamierza w przyszłości kontynuować temat. Literatura omawiająca analizowane źródła dla pierwszych ośmiu ksiąg *Roczników* jest zadawalająca jedynie dla Chorografii głównie dzięki pracom W. Szelińskiej *Chorografia Regni Poloniae* Jana Długosza. *Prace monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*. Kraków, 1980, t. XL, oraz *Chorographia Regni Poloniae. Problem autopsji autora*, [w:] Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Red. F. Kyrk. Olsztyn, 1983, s. 141–151. Natomiast dla części historycznej jest niezbyt liczna, a po części bardzo ogólna

¹ *Gawlas Patrz S.* Świadomość narodowa Jana Długosza. *Studia Źródłoznawcze*. 1983, t. 27, s. 8–10.

Zonenberg S. Źródła do dziejów Pomorza Gdańskiego, Prus i zakonu krzyżackiego w *Rocznikach* Jana Długosza (do 1299 roku). Toruń, 2000, s. 11–15, przyp. 1–7.

celowości tego typu badań wystarczy stwierdzić, że dokładne określenie podstawy źródłowej przekazów krakowskiego kanonika jest bardzo ważne dla ustalenia zaginionych w późniejszym okresie utworów średniowiecznych, które pozwalają na powiększenie bazy źródłowej, a tym samym umożliwiają wiarygodną rekonstrukcję dziejów⁴. Co więcej, sprecyzowanie źródeł oraz sposobu przetwarzania ich wiadomości jest istotne również dla badań zajmujących się kształtowaniem świadomości historycznej i metodą opisywania dziejów w czasach Jana Długosza.

To, co wiemy na temat etapów powstawania, tak zwanego autografu Roczników i warsztatu pisarskiego krakowskiego dziejopisa przyniosły przede wszystkim badania W. Semkowicz-Zarembiny⁵. Podług tej autorki

lub przestarzała. Jedynie następujące prace zasługują na uwagę: *Hirsch T.* Einleitung zur Chronik Wigands von Marburg, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 431–433 o wykorzystaniu przez Jana Długosza kroniki Wiganda z Marburga; *Perlbach M.* Die ältere Chronik von Oliva. Göttingen, 1871, s. 152–174 omawiająca zapożyczenia w Rocznikach z Kroniki oliwskiej; *Girgensohn J.* Kritische Untersuchung über das VII. Buch der Historia Polonica des Dlugosch. Göttingen, 1872, s. 53–59, 75, 76, 88 przedstawiająca głównie źródła pruskie i pomorskie zawarte w VII księdze *Annales*; *Semkowicz A.* Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza do roku 1384. Kraków, 1887, s. 56–60, 90–321 dająca przegląd i filiacje omawianych zabytków do roku zawartego w tytule pracy; *Pieradzka K.* Komentarze do: Jan Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Warszawa, 1961–1974, ks. 2–8, w tak zwanej nowej edycji *Annales*.

⁴ *Labuda G.* Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego J. Długosza: próba rekonstrukcji. Poznań, 1983; *Śliwiński B.* Ród Lisów w Rocznikach Jana Długosza-przyczynek do zagadnienia zaginionej Kroniki dominikańskiej z pierwszej połowy XIII wieku. *Studia Źródłoznawcze*. 1993, t. 34, s. 41–49; patrz też *Matuszewski J.* *Annales seu cronicae Jana Długosza w oczach Aleksandra Semkowicza*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987.

kanonik równocześnie rozpoczął pisanie dziejów dawnych, jak i sobie współczesnych, a każde z nich podzielił na dwie części. To spowodowało, że *Annales* pierwotnie składały się z czterech tomów: pierwszy obejmował dzieje do 1338 r., drugi lata 1339–1406, trzeci lata 1406–1444, a czwarty lata po 1444 r.–doprowadzono go do 1480 r.⁶ Pisanie Roczników kanonik rozpoczął w 1455 r. tuż po śmierci biskupa krakowskiego, kardynała Zbigniewa Oleśnickiego⁷. W pierwszym etapie Jan Długosz zebrał wiadomości z dostępnych mu zabytków i poddając kompilacji opracowywał je w ruchomej kartotece chronologicznej. O istnieniu takiej ruchomej kartoteki chronologicznej dowodzą nie tylko zachowane fragmenty pierwotnej kartoteki dołączonej do autografu, ale także roczny układ narracji Roczników. Charakteryzuje go niezbyt ścisły związek między zdarzeniami z różnych lat i stałe pomyłki chronologiczne, które powstały z powodu nieprawidłowego zakwalifikowania informacji pod daty roczne. Wydaje się, że to stwierdzenie jest istotne z tego powodu, iż może tłumaczyć występowanie wydarzeń w *Annales* pod rokiem, który nie występuje w źródłach oraz powtarzanie prawie identycznych wiadomości pod różnymi latami. Należy stwierdzić, że prace przygotowawcze Jana Długosza nad Rocznikami były solidne i trwały

⁵ *Semkowicz-Zarembina W.* Powstanie i dzieje autografu *Annalium* Jana Długosza. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego Polskiej Akademii Umiejętności. 1952, seria II, t. XLVII (ogólnego zbioru t. 72,), nr 1, s. 33–57.

⁶ *Ibidem*, s. 33, 58; *Semkowicz-Zarembina W.* Autograf Długosza i jego warsztat w nowej edycji „*Annales*”, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DLXI. Prace Historyczne. 1980, z. 65, s. 276.

⁷ *Semkowicz-Zarembina W.* Powstanie..., s. 50.

do 1459 r. lub nawet nieco wykroczyły poza ten rok. Zatem w 1459 lub 1460 r. kanonik zaczął tworzyć informacje dla dwóch pierwszych tomów, a dzisiaj złączonych w jednym manuskrypcie, to jest tak zwanym autografie doprowadzonym do 1406 r.⁸ Także P. Dymmel, którego badania są istotnym dopełnieniem ustaleń W. Semkowicz-Zarembiny, stwierdził, iż autograf chociaż teraz tworzy całość, to pierwotnie składał się z dwóch części, które połączono w późniejszym terminie. Oznacza to, że granica podziału między nimi miała charakter chronologiczny. P. Dymmel potwierdził także ustalenia W. Semkowicz-Zarembiny, iż w pierwszej części kanonik kontynuował dzieje do 1338 r., natomiast w drugiej lata 1339–1406⁹. O tym, że tekst w autografie był pisany równolegle w owych dwóch przedziałach czasowych, świadczy występowanie w obydwu częściach tych samych rąk i papieru z tymi samymi filigranami¹⁰. W. Semkowicz-Zarembina uznała za najstarszą redakcję

autografu spośród wielu rąk piszących Roczniki tę, która została napisana przez pisarza-rękę B, nazywanej tak ze względu na kolejność występowania w manuskrypcie autografu¹¹. Ręka B nie należała do Jana Długosza, lecz do pomagającego mu kopisty. Wspomniana badaczka zidentyfikowała pisarza-rękę B z Albertem, byłym notariuszem biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego¹². Jednakże dokładne badania paleograficzne doprowadziły do rozróżnienia Alberta z Korczyna notariusza biskupiego oraz Alberta sekretarza Jana Długosza, którego obecnie uważa się za pisarza-rękę B¹³. Należy podkreślić, że W. Semkowicz-Zarembina tekst napisany przez rękę B uznała za pierwszą redakcję *Annales*. Stwierdziła ponadto, że partie dzieła pochodzące od kopisty-ręki B nie powstały w trakcie dyktowania, lecz zostały przepisane z wcześniej przygotowanej przez dziejopisa ruchomej kartoteki chronologicznej¹⁴, która według P. Dymmla powinna być uznana za właściwy autograf¹⁵. Podług W. Semkowicz-Zarembiny główny zręb, to znaczy pierwsza redakcja tomu pierwszego, sięgający 1338 r. powstał gdzieś do 1466 r. lub nieco poza ten rok. Wskazuje na to rozmiar tej części dzieł oraz przede wszystkim włączenie do niego kronik Mikołaja z Jeroschina i Wiganda z Marburga znalezionych w Toruniu w 1464 r.¹⁶ Autorka podała również, że lata 1230–1338 tego tomu zostały napisane w okresie

⁸ Ibidem, s. 51. Autograf *Roczników* Jana Długosza zawierający dzieje do 1406 r. jest przechowywany w Bibliotece Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie: autographum, sygn. 1306. Autograf dla lat 1406–1480 nie zachował się, a jego treść jest znana dzięki licznym odpisom: patrz Dymmel P. Tradycja rękopiśmienna *Roczników* Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X–XII. Warszawa, 1992, s. 6 i n.; Dymmel P. Uwagi nad historią tekstu w autografie *Annales* Jana Długosza, [w:] *Venerabiles, Nobiles et Honesti. Studia z dziejów społeczeństwa polski średniowiecznej*. Red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski. Toruń, 1997, s. 468.

⁹ Dymmel P. Uwagi..., s. 468. Zachowany autograf *Annales* kończy się na roku 1406, na pierwszym akapicie, który dotyczy założenia kolegiaty w Warszawie przez księcia mazowieckiego Janusza I Starszego w 1406 r.: patrz Biblioteka Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie: autographum, sygn. 1306 oraz Semkowicz-Zarembina W. Przedmowa do: Jan Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Warszawa, 1982, ks. 10–11, s. 5.

¹⁰ Dymmel P. Uwagi..., s. 468.

¹¹ Semkowicz-Zarembina W. Powstanie..., s. 35.

¹² Semkowicz-Zarembina W. Autograf..., s. 273.

¹³ Dymmel P. Uwagi..., s. 469, przyp. 13.

¹⁴ Semkowicz-Zarembina W. Autograf..., s. 274.

¹⁵ Dymmel P. Uwagi..., s. 470.

¹⁶ Semkowicz-Zarembina W. Powstanie..., s. 35, 56–57; patrz też Dymmel P. Uwagi..., s. 468–469.

1464–1466, a kroniki krzyżackie zostały wykorzystane w tekście Roczników po raz pierwszy pod 1230 r.¹⁷ Naszym zdaniem dziejopis znalazł w Toruniu więcej zabytków, o czym informujemy poniżej. Ich ilość mogła faktycznie przedłużyć pracę nad tą częścią Roczników do roku zaproponowanego przez autorkę. Za tym świadczą filigrany występujące na papierze, na których pisał kopista-ręka B. W większości jest on datowany na lata 1459–1460. Jednak wśród filigranów występują również takie, które pochodzą z 1468 r.¹⁸ Należy też stwierdzić, iż kroniki krzyżackie występują w głównym zrębie, to jest pochodzącym od pisarza-ręki B, już pod rokiem 1015, pag. 274–275. Natomiast w całym dziele, po raz pierwszy, można je spotkać pod rokiem 997, pag. 215–217 oraz pag. 217–218. Ponieważ pierwsza data z przedziału czasu 1230–1338 powstała najpewniej w wyniku ustalenia pierwszej wiadomości w Rocznikach napisanej w oparciu o wspomniane kroniki krzyżackie, to wydaje się, że wersja przyjęta przez W. Semkowicz-Zarembinę, w tym konkretnym przypadku, może zostać podważona. Natomiast główny zręb tomu drugiego, który obejmuje lata 1339–1406 został ukończony około 1464 r. Dużo sprawniej szły Janowi Długoszowi prace nad dziejami XV stulecia, gdyż przed 1458 r. ukończył okres do 1443 r., a część do 1455 r. napisał jeszcze przed 1461 r.¹⁹ Przepisanie przez kopistę-rękę B wiadomości historycznych przygotowanych przez dziejopisa w ruchomej kartotece chronologicznej nie oznaczało w żadnym razie zakończenia prac

nad Rocznikami. Przepisany przez kopistę-rękę B tekst stał się podstawą dalszych prac redakcyjnych, gdyż kanonik w miarę znajdowania nowych zabytków sukcesywnie powiększał treść pierwszej redakcji. Owe dopiski spowodowały istotne przetworzenie tej redakcji Annales. Należy jednak stwierdzić, że zmiany te nie mają jednorodnego charakteru oraz co więcej, właściwie nie można dla nich znaleźć jednoznacznego określenia paleograficznego, czasowego i rzeczowego²⁰. Dlatego też W. Semkowicz-Zarembina przyjęła, że wszystkie uzupełnienia, poprawki i wtrącenia w tekst pierwszej redakcji napisanej przez kopistę-rękę B, stanowią drugą redakcję Roczników²¹. Rozpoczęto ją po ukończeniu głównego zrębu redakcji pierwszej, do którego włączano dopiski aż do momentu ostatecznego ukończenia rękopisu, to jest w 1480 r. Zatem przez blisko piętnaście lat trwało poprawianie, uzupełnianie i przeredagowywanie Annales²². Najwięcej dopisków pochodzi od Jana Długosza, inne należą do wielu rąk, które występują bądź przypadkowo lub są powiązane z określonymi źródłami²³. Należy podać, że w tworzeniu drugiej redakcji nie uczestniczyli pisarze-ręka B i ręka A. Stwierdzono, iż w pracach kanonika nad tą redakcją można wyróżnić następujące czynności: poprawianie kopii podstawowej zrębu, to jest pierwszej redakcji napisanej przez pisarza-rękę B; własne prace uzupełniające i redakcyjne; kontrolę prac uzupełniających oraz redakcyjnych prowadzonych przez innych kopistów²⁴. Nie był to jednak koniec w tworzeniu Roczników, gdyż

¹⁷ *Semkowicz-Zarembina W. Powstanie...*, s. 54.

¹⁸ *Dymmel P. Uwagi...*, s. 469.

¹⁹ *Bobrzyński M., Smolka S. Jan Długosz jego życie i stanowisko w piśmiennictwie. Kraków, 1893, s. 69, przyp. 2; Semkowicz-Zarembina W. Powstanie...*, s. 51.

²⁰ *Dymmel P. Uwagi...*, s. 470.

²¹ *Semkowicz-Zarembina W. Powstanie...*, s. 35.

²² *Dymmel P. Uwagi...*, s. 471.

²³ *Semkowicz-Zarembina W. Powstanie...*, s. 35.

²⁴ *Dymmel P. Uwagi...*, s. 471.

rozróżnia się w nich jeszcze trzecią redakcję. W. Semkowicz-Zarembina uznała, że włączenie w treść *Annales* wiadomości Kroniki oliwskiej, „*Historii Salonitana*“ Tomasza ze Spalato, „*Fasciculus temporum*“ Wernera Rolewincka, „*Historii Bohemiae*“ Eneasza Sylwiusza, „*Chronicon pontificum*“ Marcina Polaka oraz ponowne przepisywanie tekstu, w miarę zapełniania marginesu, dało trzecią redakcję, do której należą też List dedykacyjny i Chorografia. Ta redakcja jest dziełem pisarzy-ręk od A do D z wyjątkiem B²⁵. Przyjmując stwierdzenia autorki należy dodać, że w skład trzeciej redakcji wchodzi również krótki ustęp o podziale Roczników na dwanaście ksiąg oraz część księgi I, która przedstawia bajeczne dzieje Polski, gdyż zostały napisane przez kopistę-rękę A²⁶. Trzeba dodać, że W. Semkowicz-Zarembina po przeprowadzeniu dalszych badań stwierdziła, iż wyżej wymienione źródła wraz z Żywotami biskupów, *Annales Silesiaci compilati*, „*De Scismate*“ Teodoryka z Nyem, „*De casibus illustrium virorum*“ Giovanni Boccaccia oraz częściowo kronikę Wiganda z Marburga należy zaliczyć do drugiej redakcji, co zagmatwało nieco naszą wiedzę²⁷. Wydaje się jednak, że Kronika oliwska nie została włączona do *Annales* ani w drugiej, ani w trzeciej, lecz w pierwszej redakcji, tak jak i inne źródła pochodzące z Oliwy, to znaczy Tabula prima fundatorum czy Liber mortuorum

monasterii beatae Mariae de Oliva. Należy też poinformować, że dziejopis nie zaniedbał kontroli i dopisywania w tekście przynależnym do trzeciej redakcji, gdyż jego poprawki oraz uzupełnienia można znaleźć w całym tym etapie prac nad Rocznikami²⁸. Warto zauważyć, iż P. Dymmel uznał te ślady pracy dziejopisa za zapowiedź kolejnej, to jest czwartej redakcji autografu *Annales*. Autor ten przypuścił ponadto, że działania nad trzecią redakcją Roczników zostały rozpoczęte w połowie lat siedemdziesiątych i trwały aż do śmierci Jana Długosza w 1480 r.²⁹ Reasumując, to co wyżej powiedziano należy stwierdzić, że notatki z wiadomościami historycznymi zbierano przez kilka lat w specjalnej ruchomej kartotece, w której były ułożone w systemie rocznikarskim. Kartoteka ta została przepisana na polecenie Jana Długosza przez pisarza-rękę B. W ten sposób w latach 1459/1460–1466 (lub nieco poza ten rok, na przykład 1468 r.) powstała pierwsza redakcja autografu Roczników, która zawierała zarówno dzieje polskie, jak i obce. W następnych latach w miarę otrzymywania nowych źródeł, uzupełniano istniejący w *Annales* obraz historii Polski, krajów sąsiednich i papieżstwa. Jednocześnie poprawiano też dostrzeżone błędy. Nowe wiadomości dołączano w postaci oddzielnych akapitów lub pojedynczych zdań, a nawet słów i liter. Znaczna część wpisów i dopisków pochodzi od Jana Długosza, pozostali zrobili pisarze. W ten sposób powstała druga redakcja *Annales*. Te z kart pierwszej redakcji, które zawierały największą ilość późniejszych uzupełnień i poprawek, dziejopis polecił ponownie przepisać kopistom na nowe karty

²⁵ Semkowicz-Zarembina W. Powstanie..., s. 35, 47; patrz też spostrzeżenia P. Dymmla, Uwagi..., s. 473 o trudnościach związanych z rozróżnieniem tekstów należących do drugiej i trzeciej redakcji Roczników.

²⁶ Dymmel P. Uwagi..., s. 473.

²⁷ Semkowicz-Zarembina W. Elementy humanistyczne redakcji *Annalium* Jana Długosza, [w:] *Mediaevalia*. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego. Red. J. Garbaciak i in. Warszawa, 1960, s. 242–243; Semkowicz-Zarembina W. Autograf..., s. 274.

²⁸ Dymmel P. Uwagi..., s. 475.

²⁹ Ibidem, s. 475.

papieru. Karty te należą do trzeciej redakcji autografu. Do tej redakcji należy również zaliczyć Chorografię, która powstała jednak odrębnie od Roczników.

Po tym niezbędnym wprowadzeniu przedstawimy, jakie źródła wschodniopomorskie, pruskie i inflanckie wykorzystał Jan Długosz oraz gdzie i kiedy do nich dotarł (podajemy je w kolejności alfabetycznej)³⁰. Są to:

Autopsja: w latach 1457–1466, choć teoretycznie możliwy jest też 1454 r.³¹

Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (kanonik najpewniej znał ten zabytek) otrzymał go w państwie zakonu niemieckiego

w latach 1457–1466, najbardziej pasują lata 1464–1466³².

Dokument biskupa chełmińskiego Henryka (Heidenryka) z 22 VII 1251 r. (jest możliwe, że dziejopis znał ten dokument): mógł go znaleźć na terenie państwa krzyżackiego w latach 1464–1466, najprawdopodobniej w Chełmży w 1466 r.³³

Dokument biskupa chełmińskiego Wernera z 6 XII 1289 r. (jest możliwe, że kanonik znał ten dyplom): oryginał mógł znaleźć w Płocku lub w Łęczycy w latach 1455–1466, a jego regestr najprawdopodobniej w Chełmży w 1466 r.³⁴

Dokument biskupa warmińskiego Anzelma z 1 II 1264 r.: najprawdopodobniej w Chełmży w 1466 r.³⁵

Dokument księcia Mściwoja II z 2 I 1274 r.: Toruń w 1464 r.³⁶

Dokument księcia Mściwoja II z 26 VII 1283 r.: Włocławek być może w latach 1464–1466³⁷.

³⁰ Chcielibyśmy zauważyć, że autorowi niniejszego artykułu udało się ustalić nowe źródła wykorzystane w pierwszych ośmiu księgach Roczników, a które nie zostały zauważone przez dotychczasową literaturę: patrz przyp. 3. Są to Terra Pomerania quomodo subjecta est ordini fratrum theutonicorum, Rymowana kronika inflancka, Relacja Hermanna von Salza (przy tym utworze należy wymienić Kompilację łacińską zaproponowaną przez T. Jasińskiego, Najstarsze kroniki i roczniki krzyżackie dotyczące Prus, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej. 1996, t. 52, s. 66 i n.; patrz recenzję tej pracy J. Wenty, Studia Historyczne. 1998, r. 41, z. 2, s. 287–291). Ustalono również jako pewniki następujące zabytki: Starszą kronikę wielkich mistrzów, Młodszą kronikę wielkich mistrzów, Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussiae [dalej cyt.: Epitome] oraz Tabula prima fundatorum, a także zaproponowano nowe prawdopodobne zabytki: Rocznik przechowany w Annalium coenobii Byssoviensis seu Coronoviensis ordinis Cisterciensis oraz Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano. W przypisach podajemy też wykaz występowania źródeł wschodniopomorskich, pruskich i inflanckich w redakcjach w poszczególnych akapitach.

³¹ Autopsja: Chorographia pagina [dalej cyt.: pag.] 75; 77; 78; 79; 80; 86; 95; 96; 98: redakcja [dalej cyt.: red.] III; annus 1045, pag. 51–52: red. I [taki zapis roku, to znaczy bez żadnego dodatkowego określenia typu „bardzo prawdopodobne” lub „być może”, oznacza pewnik]; annus 1207, pag. 203: red. III; annus 1239, pag. 288: red. II; annus 1240, pag. 293: red. II; annus 1263, pag. 139: red. II; annus 1288, pag. 251: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 286, 294.

³² Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312), Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens, bearb. von A. Seraphim. Königsberg, 1912: bardzo prawdopodobne annus 1299, pag. 304 „Johannes... excluserant”: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 280, 281, 294.

³³ Urkundenbuch des Bisthums Culm, hrsg. von C. P. Woelky. Danzig, 1885, Bd. 1, Theil 1, dok. nr 29: (jeśli dziejopis go znał) być może annus 1251, pag. 78: red. I; por. Zonenberg S. op. cit., s. 147–149, 294.

³⁴ Urkundenbuch des Bisthums Culm, Bd. 1, Theil 1, dok. nr 121: (jeśli dziejopis go znał) być może annus 1289, pag. 256: red. I; por. Zonenberg S. op. cit., s. 236, 237, 294.

³⁵ Urkundenbuch des Bisthums Culm, Bd. 1, Theil 1, dok. nr 71: annus 1264, pag. 142–143: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 180, 181, 294.

³⁶ Pommerellisches Urkundenbuch, hrsg. von M. Perlach. Danzig, 1882, dok. nr 262: annus 1274, pag. 187: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 202–204, 295.

³⁷ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 365: annus 1272, pag. 177–178: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 197–201, 295.

Dokument księcia Mściwoja II z 8 V 1289 r.: Tczew lata 1457–1466, być może w latach 1464–1466³⁸.

Dokument księcia Sambora I z 18 III 1178 r.: Toruń lub Brześć Kujawski w 1464 r.³⁹

Dokument księcia Świętopełka I z 27 XII 1181 r. (falsyfikat): Kraków możliwe lata 1455–1480⁴⁰.

Dokument księcia Świętopełka I z 22 I 1227 r.: Toruń lub Brześć Kujawski w 1464 r.⁴¹

Dokument opata klasztoru byszowskiego Engelberta z 28 IV 1288 r. (dziejopis najpewniej znał ten dyplom): oryginał mógł znaleźć we Włocławku, a jego odpis w Koronowie i było to najprawdopodobniej w latach 1457–1466⁴².

Dokument „przywilej kruszwicki” z (30 ?) VI 1230 r. (falsyfikat ?): Kraków możliwe lata 1455–1480⁴³.

Dokument wielkiego mistrza Anno von

Sangershausen z 2 IV 1264 r.: Toruń najprawdopodobniej w 1466 r.⁴⁴

Dokumenty króla Przemysła II z 11 i 15 VIII 1295 r. (jest możliwe, że dziejopis znał te dyplomy): mógł je znaleźć na terenie państwa krzyżackiego w latach 1466–1480⁴⁵.

Epitome: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa krzyżackiego, być może w Malborku w 1457 r. albo w 1459 r.⁴⁶

Fragmentum menologii Olivensis (jest możliwe, że kanonik znał źródło do niego zbliżone): mógł je otrzymać razem z innymi źródłami oliwskimi w Toruniu lub Brześciu Kujawskim w 1464 r.⁴⁷

Inskrypcja klasztorna z kościoła franciszkanów w Toruniu: Toruń możliwe lata 1454–1466⁴⁸.

Kompilacja łacińska (patrz Relacja): możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa

³⁸ Dokument ten nie zachował się i jest znany wyłącznie ze streszczenia zamieszczonego w Rocznikach: Joannis Długosii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, I. VII–VIII, ed. collectiva. Varsaviae, 1975, p. 254; annus 1289, pag. 254; red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 234, 295.

³⁹ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 6; annus 1178, pag. 115; red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 50–52, 295.

⁴⁰ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 7; annus 1181, pag. 125; red. I albo II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 52–57, 295.

⁴¹ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 34; annus 1228, pag. 253; red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 70–73, 295.

⁴² Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 429; bardzo prawdopodobne annus 1288, pag. 251; red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 231–234, 295.

⁴³ Preußisches Urkundenbuch, hrsg. von R. Philippi und C. B. Woelky. Königsberg, 1882, Bd. I, Hälfte I, dok. nr 78; być może Chorographia pag. 77 „Item Ossa... insignis”: red. III; być może annus 997, pag. 215–217; red. III; być może annus 1015, pag. 274–275; red. I; annus 1230, pag. 257–259; red. III; być może annus 1234, pag. 268; red. III; por. Zonenberg S. op. cit., s. 73–81, 295.

⁴⁴ Preußisches Urkundenbuch, bearb. von A. Sera-
phim, Bd. I, Hälfte 2, Aalen 1961, dok. nr 197; annus
1263, pag. 139; red. II; por. Zonenberg S. op. cit.,
s. 178–180, 295.

⁴⁵ Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski. Wyd. I.
Zakrzewski. Poznań, 1881, t. IV, dok. nr 2058 oraz s. 341;
Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 530; (jeśli
dziejopis je znał) mało prawdopodobne annus 1296, pag.
288–289; red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 260–264,
295.

⁴⁶ Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussiae,
hrsg. von M. Töppen. Scriptores rerum Prussicarum. Leip-
zig, 1861, Bd. 1, s. 272–290; być może annus 1245, pag.
55; red. II; być może annus 1251, pag. 77; red. II; annus
1255, pag. 102; red. I; annus 1260, pag. 130 „CASTRI...
succedit”: red. I; być może annus 1261, pag. 130–132;
red. I; mało prawdopodobne annus 1272, pag. 179–180;
red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 157–162, 295.

⁴⁷ Fragmentum menologii Olivensis. Wyd.
W. Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica. Warszawa,
1961, t. IV, s. 136–139; prawdopodobne annus 1224, pag.
240; red. II; być może annus 1230, pag. 257–259; red. III;
być może annus 1245, pag. 55; red. II; por. Zonenberg S.
op. cit., s. 45–49, 67–70, 295, 296.

⁴⁸ Inskrypcja klasztorna z kościoła franciszkanów w
Toruniu: annus 1239, pag. 288; red. II; por. Zonenberg S.
op. cit., s. 99–101, 296.

zakonu niemieckiego, być może w Malborku w 1457 r. lub 1459 r. ewentualnie w Chełmnie w latach 1464–1466⁴⁹.

Kronika Hermanna z Wartberge: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa krzyżackiego, być może w Malborku w 1457 r. albo 1459 r.⁵⁰

Kronika Mikołaja z Jeroschina (oryginał i tłumaczenie): Toruń w 1464 r.⁵¹

⁴⁹ Kompilacja łacińska (patrz Relacja): prawdopodobne annus 1242, pag. 35–36: red. I; prawdopodobne annus 1243, pag. 43–44: red. I; prawdopodobne annus 1244, pag. 50–51: red. I; prawdopodobne annus 1244, pag. 51–52: red. I; por. *Zonenberg S.* op. cit., s. 115–119, 296.

⁵⁰ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, hrsg. von E. Strehlke. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 21–116: być może annus 1191, pag. 152: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1205, pag. 198: red. III; być może annus 1207, pag. 203: red. III; annus 1224, pag. 240: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1252, pag. 82: red. II; annus 1260, pag. 130 „CASTRI... succedit”: red. I; annus 1297, pag. 299–300: red. II; por. *Zonenberg S.* op. cit., s. 61–63, 296.

⁵¹ Di. Kronike von Pruzinlant des Nicolaus v. Jeroschin, hrsg. von E. Strehlke. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1861, Bd. 1, s. 303–624; rękopis jej łacińskiego tłumaczenia autorstwa Konrada Gesselena znajduje się w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, w dziale Ordens Folianten pod nr 273 [dalej cyt.: OF 273]; łacińskie tłumaczenie kroniki: annus 997, pag. 215–217: red. III; annus 997, pag. 217–218: red. III; annus 1015, pag. 274–275: red. I; być może annus 1045, pag. 51–52: red. I; być może annus 1207, pag. 203: red. III; annus 1224, pag. 240: red. II; annus 1230, pag. 257–259: red. II oraz III; być może annus 1231, pag. 260–261: red. II; annus 1233, pag. 267: red. III; annus 1234, pag. 268: red. III; annus 1234, pag. 271: red. III; annus 1237, pag. 280: red. I oraz II; annus 1239, pag. 288: red. I oraz II; annus 1240, pag. 293: red. II; annus 1242, pag. 35–36: red. I oraz II; annus 1243, pag. 43–44: red. I oraz być może II; annus 1244, pag. 50–51: red. I oraz być może II; annus 1244, pag. 51–52: red. I; annus 1245, pag. 53–54: red. I; być może annus 1245, pag. 55: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1246, pag. 57: red. I; annus 1246, pag. 59: red. I; annus 1247, pag. 61–62: red. I; być może annus 1249, pag. 69: red. I; annus 1251, pag. 77: red. I oraz II; mało prawdopodobne annus 1251, pag. 78: red. II; annus 1251, pag. 81: red. II; annus 1255, pag. 101: red. I; annus 1255, pag. 102: red. I oraz II; annus 1255, pag. 103: red. I; annus 1260, pag. 130 „CASTRI... succedit”: red. I oraz II; annus 1260, pag. 130 „Ex huiusmodi... abutuntur”: red. II; annus 1261, pag. 130–132: red. I oraz II; annus 1261, pag. 132–133: red. II; annus

Kronika oliwska: Toruń lub Brześć Kujawski w 1464 r.⁵²

1263, pag. 138–139: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1264, pag. 142–143: red. II; annus 1264, pag. 143: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1266, pag. 155: red. I; annus 1268, pag. 162: red. I oraz II; annus 1270, pag. 167: red. II; annus 1270, pag. 168: red. I; annus 1272, pag. 179–180: red. II; annus 1274, pag. 188–189: red. II; annus 1277, pag. 199: red. I oraz II; annus 1278, pag. 201: red. II; annus 1278, pag. 205: red. I oraz II; annus 1279, pag. 210: red. I; annus 1280, pag. 212: red. I oraz II; annus 1281, pag. 217: red. I; annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1284, pag. 232: red. I oraz II; annus 1286, pag. 241: red. II; annus 1289, pag. 255: red. II; annus 1291, pag. 267–268: red. I oraz II; annus 1292, pag. 273: red. II; annus 1293, pag. 278: red. II; annus 1294, pag. 278–279: red. I; annus 1294, pag. 282: red. III; annus 1295, pag. 288: red. II; annus 1296, pag. 297: red. I oraz II; annus 1297, pag. 299–300: red. I oraz II; annus 1298, pag. 301: red. II; annus 1299, pag. 304: red. II; – oryginał kroniki: bardzo prawdopodobne annus 997, pag. 215–217: red. III; annus 997, pag. 217–218: red. III; bardzo prawdopodobne annus 1233, pag. 267: red. III; annus 1237, pag. 280: red. I; annus 1242, pag. 35–36: red. I; być może annus 1243, pag. 43–44: red. II; być może annus 1251, pag. 77: red. II; mało prawdopodobne annus 1260, pag. 130 „CASTRI... succedit”: red. I; być może annus 1263, pag. 138–139: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1264, pag. 143: red. I; annus 1274, pag. 188–189: red. II; annus 1277, pag. 199: red. I; annus 1279, pag. 210: red. I; annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1284, pag. 232: red. I; annus 1291, pag. 267–268: red. II; być może annus 1296, pag. 297: red. II; por. *Zonenberg S.* op. cit., s. 30–35, 296–298.

⁵² Die ältere Chronik von Oliva, hrsg. von T. Hirsch. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1874, Bd. 5, s. 594–623; *Chronica Olivensis*, wyd. W. Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica. Warszawa, 1961, t. VI, s. 310–350: annus 1174, pag. 101: red. II; annus 1224, pag. 240: red. II; annus 1230, pag. 257–259: red. III; annus 1231, pag. 260–261: red. II; annus 1234, pag. 268: red. III; annus 1234, pag. 271: red. III; annus 1237, pag. 280: red. I; annus 1240, pag. 293: red. II; annus 1242, pag. 35–36: red. I; annus 1243, pag. 43–44: red. II; annus 1244, pag. 50–51: red. II; annus 1244, pag. 51–52: red. I; być może annus 1245, pag. 53–54: red. I; annus 1245, pag. 55: red. II; annus 1247, pag. 61–62: red. II; mało prawdopodobne annus 1249, pag. 69: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1251, pag. 77: red. II; annus 1251, pag. 81: red. I oraz II; annus 1255, pag. 102: red. I oraz II; annus 1255, pag. 103: red. I; annus 1266, pag. 155: red. I; annus 1268, pag. 162: red. I oraz II; bardzo prawdopodobne annus 1270, pag. 167: red. II; annus 1271, pag. 171–173: red. I; mało prawdopodobne annus 1272, pag. 179–180: red. II; annus 1278, pag. 201: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1291, pag. 261: red. II; annus 1294, pag. 283: red. III; annus 1295, pag. 283–285: red. III; annus 1296, pag. 289–292: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1296, pag. 295: red. I; por. *Zonenberg S.* op. cit., s. 45–49, 298, 299.

Kronika Wiganda z Marburga (oryginal i tłumaczenie): Toruń w 1464 r.⁵³

Kronika z Dünemünde (jest możliwe, że kanonik znał to źródło): mógł je znaleźć na terenie państwa zakonu niemieckiego w latach 1457–1466, być może w Malborku w 1457 r. albo 1459 r.⁵⁴

Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva: Toruń lub Brześć Kujawski w 1464 r.⁵⁵

Liber mortuorum monasterii Pelplinensis (jest możliwe, że dziejopis znał ten zabytek): mógł je otrzymać razem z dokumentem księcia Mściwoja II z 2 I 1274 r. w Toruniu w 1464 r., w grę wchodzi również lata 1465–1466.⁵⁶

Młodsza kronika wielkich mistrzów: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa Krzyżackiego, być może w Malborku w 1457 r. albo w 1459 r.⁵⁷

⁵³ Die Chronik Wigands von Marburg, hrsg. von T. Hirsch. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 453–622: annus 1293, pag. 278: red. II; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 245–247, 299.

⁵⁴ Die Chronik von Dünemünde. Die Annalen und das Necrologium von Ronnenburg, hrsg. von E. Strehlke. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 139–148: być może annus 1261, pag. 130–132: red. I; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 171–174, 299.

⁵⁵ Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva. Wyd. W. Kętrzyński. *Monumenta Poloniae Historica*. Warszawa, 1961, t. V, s. 501–536: annus 1224, pag. 240: red. II; annus 1268, pag. 161–162: red. I; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 185–187, 299.

⁵⁶ Liber mortuorum monasterii Pelplinensis ordinis Cisterciensis. Wyd. W. Kętrzyński. *Monumenta Poloniae Historica*. Warszawa, 1961, t. IV, s. 56–124: mało prawdopodobne annus 1294, pag. 283: red. III; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 255, 256, 299.

⁵⁷ Die jüngere Hochmeisterchronik, hrsg. von T. Hirsch. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1874, Bd. 5, s. 43–148: annus 997, pag. 215–217: red. III; być może annus 997, pag. 217–218: red. III; annus 1244, pag. 50–51: red. I; annus 1244, pag. 51–52: red. I; być może annus 1245, pag. 53–54: red. I; annus 1249, pag. 67–68: red. I; annus 1252, pag. 82: red. II; być może annus 1255, pag. 100: red. II; annus 1255, pag. 102: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1264, pag. 142–143: red. II; annus 1264, pag. 143: red. I; annus 1270, pag. 167: red. II; mało prawdopodobne annus 1270, pag. 168: red. I; być może annus 1274, pag. 188–189: red. II; annus 1298, pag. 301: red. II; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 115–119, 299–300.

Relacja (patrz Kompilacja łacińska): możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa zakonu niemieckiego, być może w Malborku w 1457 r. albo w 1459 r. ewentualnie w Chełmnie w latach 1464–1466.⁵⁸

Rocznik historyczny (jest możliwe, że kanonik znał to źródło): mógł je znaleźć na terenie państwa krzyżackiego w latach 1457–1466, być może w Malborku w 1457 r. albo 1459 r., w grę wchodzi również Kraków w latach 1455–1466 lub nieco poza ten rok, na przykład 1468 r.⁵⁹

Rocznik przechowany w Annalium coenobii Byssoviensis seu Coronoviensis sacri ordinis Cisterciensis... (kanonik najpewniej znał ten zabytek): Koronowo najprawdopodobniej w latach 1457–1466.⁶⁰

Rymowana kronika inflancka: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa zakonu niemieckiego, być może w Malborku w 1457 r. albo w 1459 r.⁶¹

Secunda tabula benefactorum (jest możliwe, że dziejopis znał ten zabytek): mógł go

⁵⁸ Hermann v. Salza's Bericht über die Eroberung Preußens, hrsg. von T. Hirsch. *Scriptores rerum Prussicarum*. Leipzig, 1874, Bd. 5, s. 159–168: annus 1230, pag. 257–259: red. III; annus 1233, pag. 267: red. III; annus 1234, pag. 271: red. III; annus 1243, pag. 43–44: red. I; annus 1244, pag. 50–51: red. I; annus 1244, pag. 51–52: red. I; annus 1245, pag. 53–54: red. I; annus 1278, pag. 201: red. II; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 91–94, 110–115, 300.

⁵⁹ Rękopis Rocznika historycznego jest przechowywany w Bibliotece Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. IV 2185: być może annus 1251, pag. 77: red. II; być może annus 1255, pag. 102: red. I; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 157–162, 300.

⁶⁰ Rękopis *Annalium coenobii Byssoviensis seu Coronoviensis sacri ordinis Cisterciensis...* Tomus primus. Ab Anno Christi 1200 usque ad 1400 jest przechowywany w Bibliotece Raczynskich w Poznaniu, sygn. 134: bardzo prawdopodobne annus 1288, pag. 251: red. II; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 231–234, 300.

⁶¹ *Livländische Reimchronik*, hrsg. von L. Meyer. Paderborn, 1876: mało prawdopodobne annus 1207, pag. 203: red. III; mało prawdopodobne annus 1240, pag. 293: red. II; być może annus 1252, pag. 82: red. II; annus 1260, pag. 130 „CASTRI... succedit”: red. I; być może annus 1261, pag. 130–132: red. I; por. *Zonenberg S. op. cit.*, s. 166–169, 300.

otrzymać razem z innymi źródłami oliwskimi w Toruniu lub w Brześciu Kujawskim w 1464 r.⁶²

Series episcoporum Culmensium: najprawdopodobniej w Chełmży w 1466 r.⁶³

Starsza kronika wielkich mistrzów: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa zakonu niemieckiego, być może w Malborku w 1457 r. albo w 1459 r.⁶⁴

⁶² Secunda tabula benefactorum. Wyd. W. Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica. Warszawa, 1961, t. VI, s. 356–358: (jeśli dziejopis ją znał) mało prawdopodobne annus 1294, pag. 283: red. III; mało prawdopodobne annus 1296, pag. 289–292: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 255, 256, 264–266, 300.

⁶³ Series episcoporum Culmensium. Wyd. W. Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica. Warszawa, 1961, t. IV, s. 48–52: być może annus 1230, pag. 257–259: red. III; być może annus 1245, pag. 55: red. II; być może annus 1251, pag. 78: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 147–149, 300.

⁶⁴ Die ältere Hochmeisterchronik, hrsg. von M. Töppen. Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1866, Bd. 3, s. 540–709: być może annus 997, pag. 215–217: red. III; być może annus 997, pag. 217–218: red. III; bardzo prawdopodobne annus 1234, pag. 268: red. III; mało prawdopodobne annus 1242, pag. 35–36: red. I; mało prawdopodobne annus 1244, pag. 51–52: red. I; annus 1245, pag. 53–54: red. I; annus 1246, pag. 59: red. I; być może annus 1247, pag. 61–62: red. I; być może annus 1249, pag. 69: red. I; annus 1251, pag. 77: red. I oraz II; bardzo prawdopodobne annus 1251, pag. 81: red. I; annus 1251, pag. 82: red. II; annus 1255, pag. 102: red. I oraz II; annus 1255, pag. 103: red. I; annus 1260, pag. 130 „CASTRI... succedit”: red. I; annus 1260, pag. 130 „Ex huiusmodi... abutuntur”: red. II; annus 1261, pag. 132–133: red. I oraz II; annus 1261, pag. 132–133: red. II; annus 1263, pag. 138–139: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1264, pag. 142–143: red. II; annus 1264, pag. 143: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1266, pag. 155: red. I; annus 1268, pag. 162: red. I oraz II; annus 1270, pag. 167: red. II; annus 1270, pag. 168: red. I; annus 1272, pag. 179–180: red. II; annus 1274, pag. 188–189: red. II; być może annus 1277, pag. 199: red. I; annus 1278, pag. 201: red. II; annus 1278, pag. 205: red. I oraz II; annus 1279, pag. 210: red. I; mało prawdopodobne annus 1280, pag. 212: red. I oraz II; annus 1281, pag. 217: red. I; annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1289, pag. 255: red. II; annus 1292, pag. 273: red. II; być może annus 1293, pag. 278: red. II; annus 1294, pag. 278–279: red. I; być może annus 1294, pag. 282: red. III; być może annus 1295, pag. 288: red. II; być może annus 1296, pag. 297: red. II; być może annus 1297, pag. 299–300: red. I oraz II; annus 1298, pag. 301: red. II; być może annus 1299, pag. 304: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 124–128, 301, 302.

Tabula prima fundatorum: Toruń lub Brześć Kujawski w 1464 r.⁶⁵

Terra Pomerania: Toruń w 1464 r.⁶⁶

Translacja: możliwe lata 1457–1466 na terenie państwa zakonu niemieckiego, najprawdopodobniej w Malborku w 1457 r.⁶⁷

Wiadomości ustne: w latach 1457–1466; choć teoretycznie możliwy jest też 1454 r.⁶⁸

Wiadomości z nieznanych źródeł: najprawdopodobniej w latach 1457–1466, teoretycznie możliwe są też lata 1454–1456 oraz 1454–1480⁶⁹.

⁶⁵ Tabula prima fundatorum. Wyd. W. Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica. Warszawa, 1961, t. VI, s. 351–355: bardzo prawdopodobne annus 1174, pag. 101: red. II; annus 1224, pag. 240: red. II; annus 1234, pag. 268: red. III; być może annus 1245, pag. 53–54: red. I; annus 1251, pag. 81: red. I oraz II; annus 1255, pag. 103: red. I; annus 1268, pag. 162: red. I oraz II; annus 1271, pag. 171–173: red. I; annus 1278, pag. 201: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1291, pag. 261: red. II; annus 1294, pag. 283: red. III; annus 1295, pag. 283–285: red. III; por. Zonenberg S. op. cit., s. 45–49, 302.

⁶⁶ Terra Pomerania quomodo subjecta est ordini fratrum theutonicorum, hrsg. von T. Hirsch. Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 806–808: mało prawdopodobne annus 1244, pag. 51–52: red. I; być może annus 1255, pag. 101: red. I; annus 1283, pag. 228–229: red. II; annus 1291, pag. 261: red. II; annus 1294, pag. 283: red. III; annus 1295, pag. 283–285: red. III; annus 1296, pag. 289–292: red. II; być może annus 1296, pag. 295: red. I; por. Zonenberg S. op. cit., s. 224–227, 302.

⁶⁷ Translatio et miracula Sanctae Barbae, hrsg. von M. Töppen. Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1863, Bd. 2, s. 399–411: annus 1045, pag. 51–52: red. II; annus 1234, pag. 271: red. III; annus 1243, pag. 43–44: red. I; por. Zonenberg S. op. cit., s. 39–44, 302.

⁶⁸ Wiadomości ustne: Chorographia pag. 67; 74; 77; 78; 79; być może 80; 88; 114: red. III; być może annus 1015, pag. 274–275: red. II; annus 1243, pag. 43–44: red. I; bardzo prawdopodobne annus 1245, pag. 55: red. II; annus 1263, pag. 139: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1272, pag. 179–180: red. II; annus 1288, pag. 251: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 288, 302, 303.

⁶⁹ Źródło nieznane: annus 1190, pag. 148: red. II; annus 1191, pag. 152: red. II; bardzo prawdopodobne annus 1245, pag. 55: red. II; annus 1247, pag. 61–62: red. I; annus 1249, pag. 69: red. I; być może annus 1261, pag. 130–132: red. I; annus 1268, pag. 162: red. I oraz II; annus 1270, pag. 167: red. II; być może annus 1289, pag. 255: red. II; być może annus 1292, pag. 273: red. II; być może annus 1293, pag. 278: red. II; annus 1296, pag. 292–294: red. I; być może annus 1296, pag. 295: red. I; być może annus 1299, pag. 304 „Johannes... excluderant”: red. II; por. Zonenberg S. op. cit., s. 288, 303.

Przedstawione powyżej zabytki zostały wykorzystane w następujących akapitach⁷⁰.

Liber I

Chorographia pagina [dalej cyt.: pag.] 67, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 86, 88, 95, 96, 98, 114: na tych stronach są zawarte informacje napisane przede wszystkim na podstawie autopsji oraz wiadomości ustnych; w jednym przypadku-pag. 77 „Item Ossa.....insignis“ być może został wykorzystany przywilej kruszwicki z (30 ?) VI 1230 r.⁷¹

Wszystkie fragmenty zamieszczone na wymienionych tu stronach należą do III redakcji Annales i zostały napisane w ogromnej większości przez rękę A. Pozostałe napisał dziejopis. Również one należą do III redakcji.

⁷⁰ Poniższy wykaz, który ułożono na podstawie szczegółowych badań, zawiera poza źródłami wschodniopomorskimi, pruskimi i inflanckimi wykorzystanymi przez Jana Długosza w pierwszych ośmiu księgach Annales także związane z nimi dane kancelaryjne. Wykaz obejmuje zatem wykorzystanie omawianych zabytków w kolejnych akapitach oraz informacje składające się z ręki lub rąk, które je napisały; określamy przynależność akapitu do redakcji; podajemy oznaczenie filigranu wprowadzonego przez W. Semkowicz-Zarembinę oraz datę wyprodukowania papieru (nie wymieniamy tych akapitów, które zostały przez dziejopisę usunięte z autografu, a które mogły zawierać omawiane przez nas źródła, gdyż zostaną omówione w oddzielnym artykule). Wymieniając akapity podajemy numer księgi, rok oraz strony z używanego przez nas najnowszego wydania Annales w języku łacińskim (gdą pod tym samym rokiem i stronie znajdują się dwa usteypy, to podajemy w obydwu przypadkach incipit i explicit). W przypadku Chorografii podajemy strony, na których znajdują się informacje geograficzne, dotyczące państwa zakonu niemieckiego oraz informujemy o jej przynależności do redakcji oraz rękach, które ją napisały.

⁷¹ Jan Długosz znał przywilej kruszwicki z akt procesowych z 1421 r.: patrz Lites ac Res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Ed. T. Działyński. Posenaniae, 1855, t. I, pars altera, s. 16–18; por. też Preußisches Urkundenbuch, Bd. I, Hälfte 1, dok. nr 78. O tym, że dziejopis ekscerpował ów dokument: patrz również pod rokiem 1230, pag. 257–259.

Filigran: IV a-papier z takim filigranem mógł zostać wyprodukowany w latach 1451–1455; 1457–1458; 1467–1460.

Liber II

Annus 997, pag. 215–217: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 5⁷² – patrz OF 273, s. 234 a⁷³; Młodsza kronika wielkich mistrzów [dalej cyt.: Młodsza...], s. 65⁷⁴; bardzo prawdopodobne oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 5, w. 4007⁷⁵; być może Starsza kronika wielkich mistrzów [dalej cyt.: Starsza...], s. 543⁷⁶; być może przywilej kruszwicki z (30 ?) VI 1230 r.⁷⁷

Ręka A 1; redakcja [dalej cyt.: red.] III; filigran [dalej cyt.: fil.] VII a-z 1466 r.

Annus 997, pag. 217–218: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 5-OF 273, s. 234 a⁷⁸; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 5, w. 4071–4072⁷⁹; być może Młodsza..., s. 66⁸⁰; być może Starsza..., s. 544⁸¹.

Ręka A 1; red. III; fil. VII a-z 1466 r.

Annus 1015, pag. 274–275: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 2, 3, 5-OF 273, s. 233 b⁸²; być może przywilej

⁷² Taki zapis źródła, to znaczy bez żadnego dodatkowego określenia typu „bardzo prawdopodobne“ lub „być może“, oznacza pewnik.

⁷³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

⁷⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

⁷⁵ Ibidem, Bd. 1.

⁷⁶ Ibidem, Bd. 3.

⁷⁷ Preußisches Urkundenbuch, Bd. I, Hälfte 1, dok. nr 78.

⁷⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

⁷⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

⁸⁰ Ibidem, Bd. 5.

⁸¹ Ibidem, Bd. 3.

⁸² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

kruszwicki z (30 ?) VI 1230 r.⁸³; być może wiadomość ustna.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. I b-nie udało nam się ustalić roku produkcji papieru z takim filigranem.

Liber III

Annus 1045, pag. 51–52: być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 28-OF 273, s. 236 b⁸⁴; autopsja; Translacja, s. 402⁸⁵.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Liber VI

Annus 1174, pag. 101: Kronika oliwska, s. 595⁸⁶; bardzo prawdopodobne Tabula prima fundatorum, s. 351⁸⁷.

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. III b-z lat 1459–1461.

Annus 1178, pag. 115: dokument księcia Sambora I z 18 III 1178 r.⁸⁸

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. III d-z 1468 r.

Annus 1181, pag. 125: dokument (falsyfikat) księcia Świętopełka I z 27 XII 1181 r.⁸⁹

Ręka najprawdopodobniej D; red. I albo II; fil. III a-z lat 1462–1463, 1468.

Annus 1190, pag. 148: źródło nieznane.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. III c-z lat 1459–1461.

Annus 1191, pag. 152: być może kronika Hermanna z Wartberge, s. 23⁹⁰; źródło nieznane.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1205, pag. 198: bardzo prawdopodobne kronika Hermanna z Wartberge, s. 23⁹¹

Ręka A 2 oraz Jana Długosza; red. III; fil. VIII a-z 1469 r.

Annus 1207, pag. 203: być może kronika Hermanna z Wartberge, s. 34⁹²; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 28-OF 273, s. 236 b⁹³; mało prawdopodobne Rymowana kronika inflancka, s. 47, w. 2011–2013⁹⁴; autopsja.

Ręka A 2; red. III; fil. VIII a-z 1469 r.

Annus 1224, pag. 240: Kronika oliwska, s. 596⁹⁵; Tabula prima fundatorum, s. 353⁹⁶; Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva, s. 530⁹⁷; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, II 4-OF 273, s. 231 a⁹⁸; kronika Hermanna z Wartberge, s. 23⁹⁹; prawdopodobnie Fragmentum menologii Olivensis, s. 137¹⁰⁰.

Ręka niezidentyfikowana z XV w. oraz Jana Długosza; red. II; fil. III d-z 1468 r.

Annus 1228, pag. 253: dokument księcia Świętopełka I z 22 I 1227 r.¹⁰¹

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. III d-z 1468 r.

Annus 1230, pag. 257–259: łacińskie

⁹¹ Ibidem, Bd. 2.

⁹² Ibidem, Bd. 2.

⁹³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

⁹⁴ Livländische Reimchronik.

⁹⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

⁹⁶ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

⁹⁷ Ibidem, t. V.

⁹⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

⁹⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

¹⁰⁰ Monumenta Poloniae Historica, t. IV.

¹⁰¹ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 34.

⁸³ Preußisches Urkundenbuch, Bd. 1, Hälfte 1, dok. nr 78.

⁸⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

⁸⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

⁸⁶ Ibidem, Bd. 5.

⁸⁷ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

⁸⁸ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 6.

⁸⁹ Ibidem, dok. nr 7.

⁹⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, II 1, 2, 4, 5, 10, 11, III 2, 3, 7-OF 273, s. 231 a, 231 b, 232 b, 233 a, 233 b, 234 a¹⁰²; bardzo prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, I 5, II 12, 13-OF 273, s. 230 b, 233 a¹⁰³; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, I 1-OF 273, s. 230 a¹⁰⁴; Relacja, s. 159–160¹⁰⁵; Kronika oliwska, s. 596¹⁰⁶ oraz s. 294¹⁰⁷; przywilej kruszwicki z (30 ?) VI 1230 r.¹⁰⁸; być może Series episcoporum Culmensium, s. 50¹⁰⁹; być może Fragmentum menologii Olivensis, s. 137¹¹⁰.

Ręka C, Jana Długosza oraz niezidentyfikowana z XV w.; red. I, II i III; fil. II c-1478 r., fil. III a-z lat 1462–1463, 1468.

Annus 1231, pag. 260–261: Kronika oliwska, s. 596, 597¹¹¹; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 1, 7-OF 273, s. 233 a, 234 b.¹¹²

Ręka niezidentyfikowana z XV w. oraz Jana Długosza; red. II; fil. III a-z lat 1462–1463, 1468.

Annus 1233, pag. 267: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane

przez Konrada Gesselena, III 8-OF 273, s. 234 b¹¹³; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 9, 10-OF 273, s. 234 b¹¹⁴; Relacja, s. 160¹¹⁵.

Ręka C; red. III; fil. II c-z 1478 r.

Annus 1234, pag. 268: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 10, 11, 12-OF 273, s. 234 b, 235 a¹¹⁶; Kronika oliwska, s. 597¹¹⁷; Tabula prima fundatorum, s. 353¹¹⁸; bardzo prawdopodobne Starsza..., s. 544¹¹⁹; być może przywilej kruszwicki z (30 ?) VI 1230 r.¹²⁰

Ręka C; red. III; fil. II c-z 1478 r.

Annus 1234, pag. 271 „Quarto..... suscipere“: Kronika oliwska, s. 597¹²¹; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 14-OF 273, s. 235 a¹²²; Relacja, s. 160¹²³; Translacja, s. 403¹²⁴.

Ręka C; red. III; fil. II c-z 1478 r.

Annus 1237, pag. 280: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 8, 15, 16-OF 273, s. 234 b, 235 b¹²⁵; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 15, w. 4836, III 16, w. 4895–4897, 4906–4920¹²⁶; Kronika oliwska, s. 597¹²⁷.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹¹⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹¹⁷ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹¹⁸ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹¹⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹²⁰ Preußisches Urkundenbuch, Bd. 1, Hälfte 1, dok. nr 78.

¹²¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹²² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹²³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹²⁴ Ibidem, Bd. 2.

¹²⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹²⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

¹²⁷ Ibidem, Bd. 5.

¹⁰² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁰⁶ Ibidem, Bd. 5.

¹⁰⁷ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹⁰⁸ Preußisches Urkundenbuch, Bd. 1, Hälfte 1, dok.

nr 78.

¹⁰⁹ Monumenta Poloniae Historica, t. IV.

¹¹⁰ Ibidem, t. IV.

¹¹¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹¹² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. III d-z 1468 r.

Annus 1239, pag. 288: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 18, 19, 23, 25, 26, 29-OF 273, s. 235 b, 236 a, 236 b¹²⁸; inskrypcja klasztorna z kościoła franciszkanów w Toruniu; autopsja.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. III d-z 1468 r.

Annus 1240, pag. 293: Kronika oliwska, s. 598, 599¹²⁹ oraz s. 300¹³⁰; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 28-OF 273, s. 236 b¹³¹; autopsja; mało prawdopodobne Rymowana kronika inflancka, s. 47, w. 2011–2013¹³².

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Liber VII

Annus 1242, pag. 35–36: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 16, 19, 26, 27, 32–35, 38-OF 273, s. 235 b, 236 b, 237 a, 237 b, 238 a¹³³; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina III 33, w. 6079¹³⁴; Kronika oliwska, s. 596, 597¹³⁵; prawdopodobne Kompilacja łacińska¹³⁶; być może Kronika oliwska, s. 597–599¹³⁷; mało prawdopodobne Starsza...,

s. 547¹³⁸; własne informacje Jana Długosza spod roku 1230, pag. 257–259.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1243, pag. 43–44: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 36–39-OF 273, s. 237 b, 238 a, 238 b¹³⁹; Translacja, s. 406, 407¹⁴⁰; Relacja, s. 160–161¹⁴¹; Kronika oliwska, s. 599¹⁴²; prawdopodobne Kompilacja łacińska¹⁴³; wiadomość ustna; być może oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 36, w. 6422–6425¹⁴⁴; własne informacje Jana Długosza spod roku 1242, pag. 35–36.

Ręka B, Jana Długosza oraz ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1244, pag. 50–51: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 40-OF 273, s. 238 b, 239 a¹⁴⁵; Relacja, s. 162¹⁴⁶; Młodsza..., s. 83, 84¹⁴⁷; Kronika oliwska, s. 600¹⁴⁸ oraz s. 303¹⁴⁹; prawdopodobne Kompilacja łacińska¹⁵⁰.

Ręka B, Jana Długosza oraz ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

¹³⁸ Ibidem, Bd. 3.

¹³⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁴⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

¹⁴¹ Ibidem, Bd. 5.

¹⁴² Ibidem, Bd. 5.

¹⁴³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5 oraz *Jasiński T. Najstarsze...*, s. 65–68.

¹⁴⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

¹⁴⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁴⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁴⁷ Ibidem, Bd. 5.

¹⁴⁸ Ibidem, Bd. 5.

¹⁴⁹ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹⁵⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5 oraz *Jasiński T. Najstarsze...*, s. 66–67.

¹²⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹²⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹³⁰ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹³¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹³² Livländische Reimchronik.

¹³³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹³⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

¹³⁵ Ibidem, Bd. 5.

¹³⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5 oraz *Jasiński T. Najstarsze...*, s. 65–68, 104–105.

¹³⁷ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

Annus 1244, pag. 51–52: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 33, 45, 46-OF 273, s. 237 a, 239 b, 240 a¹⁵¹; Relacja, s. 163–165¹⁵²; Młodsza..., s. 83–87¹⁵³; Kronika oliwska, s. 599¹⁵⁴; prawdopodobne Kompilacja łacińska¹⁵⁵; mało prawdopodobne Starsza..., s. 547¹⁵⁶; mało prawdopodobne Terra Pomerania..., s. 807¹⁵⁷.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1245, pag. 53–54: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 55-OF 273, s. 240 b, 241 a¹⁵⁸; Relacja, s. 166–167¹⁵⁹; Starsza..., s. 552–553¹⁶⁰; być może Młodsza..., s. 87¹⁶¹; być może Kronika oliwska, s. 600¹⁶² być może Tabula prima fundatorum, s. 353¹⁶³; nawiązanie Jana Długosza do własnego opowiadania spod roku 1244, pag. 50–52 oraz pag. 51–52.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1245, pag. 55: Series episcoporum Culmensium, s. 50¹⁶⁴; Kronika oliwska, s. 596¹⁶⁵; bardzo prawdopodobne nieznane źródło pisane lub wiadomość ustna; być może

łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 152-OF 273, s. 253 a¹⁶⁶; być może Epitome, s. 288¹⁶⁷; być może Fragmentum menologii Olivensis, s. 137¹⁶⁸.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1246, pag. 57: bardzo prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 33-OF 273, s. 237 a¹⁶⁹.

Ręką B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1246, pag. 59: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 52-OF 273, s. 240 b¹⁷⁰; Starsza..., s. 552¹⁷¹.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1247, pag. 61–62: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 57, 61, 63, 65-OF 273, s. 241 b, 242 a, 242 b¹⁷²; Kronika oliwska, s. 600¹⁷³; źródło nieznane; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 58, 62-OF 273, s. 241 b, 242 a¹⁷⁴ być może Starsza..., s. 553¹⁷⁵.

Ręka B oraz niezidentyfikowana ręka z XV w.; red. I i II; fil. X a-z 1459 r.

¹⁵¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁵² Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁵³ Ibidem, Bd. 5.

¹⁵⁴ Ibidem, Bd. 5.

¹⁵⁵ Ibidem, Bd. 5 oraz Jasiński T. Najstarsze..., s. 67–68.

¹⁵⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹⁵⁷ Ibidem, Bd. 2.

¹⁵⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁵⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁶⁰ Ibidem, Bd. 3.

¹⁶¹ Ibidem, Bd. 5.

¹⁶² Ibidem, Bd. 5.

¹⁶³ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹⁶⁴ Ibidem, t. IV.

¹⁶⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁶⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁶⁷ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

¹⁶⁸ Monumenta Poloniae Historica, t. IV.

¹⁶⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹⁷² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁷³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁷⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁷⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

Annus 1249, pag. 67–68: Młodsza..., s. 91¹⁷⁶.
Ręka B; red. I; fil. X a-z 1459 r.

Annus 1249, pag. 69: źródło nieznane; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 66-OF 273, s. 242 b¹⁷⁷; być może Starsza..., s. 555¹⁷⁸; mało prawdopodobne Kronika oliwska, s. 600–601¹⁷⁹.

Ręka B; red. I; fil. X a-z 1459 r.

Annus 1251, pag. 77: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 67, IV 33-OF 273, s. 243 a¹⁸⁰; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, I 5-OF 273, s. 230 a¹⁸¹; Starsza..., s. 540, 555¹⁸²; bardzo prawdopodobne Kronika oliwska, s. 595¹⁸³; być może oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, I 5, w. 1001, 1002¹⁸⁴; być może Epitome, s. 281¹⁸⁵; być może Rocznik historyczny, s. 265¹⁸⁶; nawiązanie Jana Długosza do własnego opowiadania spod roku 1249, pag. 69.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z 1459 r.

Annus 1251, pag. 78: być może Series episcoporum Culmensium, s. 49–51¹⁸⁷; być może dokument biskupa chełmińskiego

Henryka (Heidenryka) z 22 VII 1251 r.¹⁸⁸; mało prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 152-OF 273, s. 253 a¹⁸⁹.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z 1459 r.

Annus 1251, pag. 81: Kronika oliwska, s. 600, 601¹⁹⁰; Tabula prima fundatorum, s. 353¹⁹¹; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 67-OF 273, s. 243 a¹⁹²; bardzo prawdopodobne Starsza..., s. 555¹⁹³.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1252, pag. 82: Starsza..., s. 555–556¹⁹⁴; Młodsza..., s. 89–90¹⁹⁵; bardzo prawdopodobne kronika Hermanna z Wartberge¹⁹⁶, s. 38; być może Rymowana kronika inflancka, s. 80, 81, w. 3451–3533¹⁹⁷.

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1255, pag. 100: nawiązanie Jana Długosza do własnych informacji spod roku 1252, pag. 82; być może Młodsza..., s. 90¹⁹⁸.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1255, pag. 101: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane

¹⁷⁶ Ibidem, Bd. 5.

¹⁷⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁷⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹⁷⁹ Ibidem, Bd. 5.

¹⁸⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁸¹ Ibidem.

¹⁸² Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹⁸³ Ibidem, Bd. 5.

¹⁸⁴ Ibidem, Bd. 1.

¹⁸⁵ Ibidem, Bd. 1.

¹⁸⁶ Biblioteka Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie.

¹⁸⁷ Monumenta Poloniae Historica, t. IV.

¹⁸⁸ Urkundenbuch des Bisthums Culm, Bd 1, Theil 1, dok. nr 29.

¹⁸⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁹⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

¹⁹¹ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

¹⁹² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

¹⁹³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

¹⁹⁴ Ibidem, Bd. 3.

¹⁹⁵ Ibidem, Bd. 5.

¹⁹⁶ Ibidem, Bd. 2.

¹⁹⁷ Livländische Reimchronik.

¹⁹⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

przez Konrada Gesselena, III 39-OF 273, s. 238 b¹⁹⁹; być może Terra Pomerania..., s. 807²⁰⁰.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1255, pag. 102: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 71–73, 78, IV 33-OF 273, s. 243 a, 244 b, 245 a²⁰¹; Kronika oliwska, s. 602²⁰²; Starsza..., s. 560, 561²⁰³; Młodsza..., s. 92, 93²⁰⁴; Epitome, s. 281²⁰⁵; być może Rocznik historyczny, s. 265²⁰⁶.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1255, pag. 103: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 67-OF 273, s. 243 a²⁰⁷; Starsza..., s. 555²⁰⁸; Kronika oliwska, s. 601²⁰⁹; Tabula prima fundatorum, s. 353²¹⁰.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1260, pag. 126–127: patrz pod lata 1252, pag. 82; 1255, pag. 100.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1260, pag. 130 „CASTRI.... succedit“: kronika Hermanna z Wartberge, s. 40, 41²¹¹; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada

Gesselena, III 83–84, 94, 96, 102, 103-OF 273, s. 245 b, 246 a, 247 a, 248 a²¹²; Starsza..., s. 562, 564, 565²¹³; Rymowana kronika inflancka, s. 127, 128, w. 5511–5591, s. 133–134, w. 5813–5832²¹⁴; Epitome, s. 281, 283²¹⁵; mało prawdopodobne oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 83, w. 10483–10488, III 84, w. 10679–10681²¹⁶.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1260, pag. 130 „Ex huiusmodi.... abutuntur“: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 84, 89, 90-OF 273, s. 245 b, 246 b²¹⁷; Starsza..., s. 562, 563²¹⁸.

Ręka Jan Długosz; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1261, pag. 130–132: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane Konrada Gesselena, III 91-OF 273, s. 246 b, 247 a²¹⁹; Starsza..., s. 563, 564²²⁰; być może Epitome, s. 283²²¹; być może Rymowana kronika inflancka, s. 139, 140, w. 6041–6098²²²; być może kronika z Dünemünde, s. 141²²³; być może nieznane źródło; nawiązanie Jana Długosza do własnych informacji spod roku 1260, pag. 126–127.

¹⁹⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁰⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

²⁰¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁰² Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

²⁰³ Ibidem, Bd. 3.

²⁰⁴ Ibidem, Bd. 5.

²⁰⁵ Ibidem, Bd. 1.

²⁰⁶ Biblioteka Muzeum książąt Czartoryskich w Krakowie.

²⁰⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁰⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁰⁹ Ibidem, Bd. 5.

²¹⁰ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

²¹¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

²¹² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²¹³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²¹⁴ Livländische Reimchronik.

²¹⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

²¹⁶ Ibidem, Bd. 1.

²¹⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²¹⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²¹⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²²⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²²¹ Ibidem, Bd. 1.

²²² Livländische Reimchronik.

²²³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1261, pag. 132–133: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 91, 93–95, 97, 106, 118, 121-OF 273, s. 246 b, 247 a, 247 b, 248 a, 249 a, 249 b, 250 a²²⁴; Starsza..., s. 564²²⁵; nawiązanie Jana Długosza do własnych informacji spod roku 1261, pag. 130–132.

Ręka Jan Długosz; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1263, pag. 138–139: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 117, 118-OF 273, s. 249 a²²⁶; mało prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 143, 165-OF 273, s. 252 a, 254 a²²⁷; być może oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 117, w. 12266²²⁸; Starsza..., s. 566²²⁹; mało prawdopodobne Starsza..., s. 571, 573²³⁰.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1263, pag. 139: dokument wielkiego mistrza Anno von Sangershausen z 2 IV 1263 r.²³¹; autopsja; wiadomość ustna.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1264, pag. 142–143: dokument biskupa warmińskiego Anzelma z 1 II 1264 r.²³²;

bardzo prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 123-OF 273, s. 250 a²³³; bardzo prawdopodobne Starsza..., s. 568²³⁴; bardzo prawdopodobne Młodsza..., s. 95²³⁵.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1264, pag. 143: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 120, 123, 124-OF 273, s. 249 a, 249 b, 250 a²³⁶; bardzo prawdopodobne oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 120, w. 12503, III 123, w. 12740²³⁷; Starsza..., s. 566–568²³⁸; Młodsza..., s. 95²³⁹.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1266, pag. 155: Kronika oliwska, s. 601²⁴⁰; bardzo prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 68-OF 273, s. 244 a²⁴¹; bardzo prawdopodobne Starsza..., s. 559, 560²⁴².

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1268, pag. 161–162: Liber mortuorum monasterii beatae Mariae de Oliva, s. 512²⁴³.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

²²⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²²⁵ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²²⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1.

²²⁹ *Ibidem*, Bd. 3.

²³⁰ *Ibidem*, Bd. 3.

²³¹ *Preußisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Hälfte 2, dok. nr 197.

²³² *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, Bd. 1, Theil I, dok. nr 71.

²³³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²³⁴ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²³⁵ *Ibidem*, Bd. 5.

²³⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²³⁷ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1.

²³⁸ *Ibidem*, Bd. 3.

²³⁹ *Ibidem*, Bd. 5.

²⁴⁰ *Ibidem*, Bd. 5.

²⁴¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁴² *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²⁴³ *Monumenta Poloniae Historica*, t. V.

Annus 1268, pag. 162: Kronika oliwska, s. 601, 603²⁴⁴; Tabula prima fundatorum, s. 354, 355²⁴⁵; Starsza..., s. 568, 569²⁴⁶; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 128, 213-OF 273, s. 250 b, 259 b²⁴⁷; źródło nieznane; być może Kronika oliwska, s. 311²⁴⁸; być może Tabula prima fundatorum, s. 352²⁴⁹

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1270, pag. 167: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 124, 128, 129-OF 273, s. 273, s. 250 a, 250 b, 251 a²⁵⁰; Starsza..., s. 568, 569²⁵¹; Młodsza..., s. 94, 95²⁵²; źródło nieznane; bardzo prawdopodobne Kronika oliwska, s. 603, 604²⁵³.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1270, pag. 168: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 128, 129, 132-OF 273, s. 250 b, 251 a²⁵⁴; Starsza..., s. 569²⁵⁵; mało prawdopodobne Młodsza..., s. 94, 99²⁵⁶.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1271, pag. 171–173: Kronika oliwska, s. 603²⁵⁷; Tabula prima fundatorum, s. 355²⁵⁸.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródła napisała ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1272, pag. 177–178: dokument księcia Mściwoja II z 26 VII 1283 r.²⁵⁹

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródła napisał Jan Długosz; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1272, pag. 179–180: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 98-OF 273, s. 247 b²⁶⁰; Starsza..., s. 564²⁶¹; bardzo prawdopodobne wiadomość ustna; mało prawdopodobne Epitome, s. 282²⁶²; mało prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 70, 71-OF 273, s. 244 a, 244 b²⁶³; mało prawdopodobne Starsza..., s. 560²⁶⁴; mało prawdopodobne Kronika oliwska, s. 602²⁶⁵.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1274, pag. 187: dokument księcia Mściwoja II z 2 I 1274 r.²⁶⁶

Ręka niezidentyfikowana z XV w. (Jan Długosz napisał tytuł); red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1274, pag. 188–189: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 123, 125, 127-OF 273, s. 250 a, 250 b²⁶⁷; Starsza...,

²⁴⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

²⁴⁵ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

²⁴⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁴⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁴⁸ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

²⁴⁹ Ibidem, t. VI.

²⁵⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁵¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁵² Ibidem, Bd. 5.

²⁵³ Ibidem, Bd. 5.

²⁵⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁵⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁵⁶ Ibidem, Bd. 5.

²⁵⁷ Ibidem, Bd. 5.

²⁵⁸ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

²⁵⁹ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 365.

²⁶⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁶¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁶² Ibidem, Bd. 1.

²⁶³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁶⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

²⁶⁵ Ibidem, Bd. 5.

²⁶⁶ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 262.

²⁶⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

s. 568²⁶⁸; bardzo prawdopodobne oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 123, w. 12765²⁶⁹; być może Młodsza..., s. 95²⁷⁰.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1277, pag. 199: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 132, 134–136, 143, 149, 150, 155-OF 273, s. 251 b, 252 a, 252 b, 253 a, 253 b²⁷¹; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 159, w. 14649–14657²⁷²; być może Starsza..., s. 570–571²⁷³.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1278, pag. 201: Kronika oliwska, s. 595, 603²⁷⁴; Tabula prima fundatorum,

s. 351, 352²⁷⁵; łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 10-OF 273, s. 234 b²⁷⁶; Relacja, s. 164²⁷⁷; Starsza..., s. 544²⁷⁸.

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1278, pag. 205: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 160–162, 164-OF 273, s. 254 a²⁷⁹; bardzo prawdopodobne łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada

Gesselena, III 195-OF 273, s. 258 a²⁸⁰; Starsza..., s. 573²⁸¹; być może tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 165-OF 273, s. 254 a²⁸² oraz odpowiadający jej fragment Starszej..., s. 573²⁸³.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1279, pag. 210: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 134, 170, 171-OF 273, s. 251 b, 254 b, 255 a²⁸⁴; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 170, w. 15146²⁸⁵; Starsza..., s. 570, 574²⁸⁶.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1280, pag. 212: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 134, 201, 203, 208, IV 38, 47, 56-OF 273, s. 251 b, 255 a, 255 b, 256 a, 258 a, 258 b, 259 a²⁸⁷; mało prawdopodobne Starsza..., s. 574, 575, 577, 578²⁸⁸.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1281, pag. 217: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 192-OF 273, s. 257 b²⁸⁹; Starsza..., s. 576²⁹⁰.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

²⁶⁸ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²⁶⁹ *Ibidem*, Bd. 1.

²⁷⁰ *Ibidem*, Bd. 5.

²⁷¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁷² *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1.

²⁷³ *Ibidem*, Bd. 3.

²⁷⁴ *Ibidem*, Bd. 5.

²⁷⁵ *Monumenta Poloniae Historica*, t. VI.

²⁷⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁷⁷ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 5.

²⁷⁸ *Ibidem*, Bd. 3.

²⁷⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁸⁰ *Ibidem*.

²⁸¹ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²⁸² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁸³ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²⁸⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁸⁵ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 1.

²⁸⁶ *Ibidem*, Bd. 3.

²⁸⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁸⁸ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

²⁸⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁹⁰ *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3.

Annus 1283, pag. 228–229: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 213-OF 273, s. 259 b²⁹¹; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 213, w. 17621²⁹²; Starsza..., s. 569²⁹³; Terra Pomerania..., s. 807²⁹⁴; bardzo prawdopodobne Kronika oliwska, s. 603²⁹⁵; bardzo prawdopodobne Tabula prima fundatorum, s. 355²⁹⁶.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1284, pag. 232: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 203, 234, IV 70-OF 273, s. 258 b, 260 a, 262 a²⁹⁷; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 234, w. 18945²⁹⁸.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1286, pag. 241: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 228, 230-OF 273, s. 261 b, 262 a²⁹⁹.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1288, pag. 251: wiadomości ustne; autopsja; bardzo prawdopodobne Rocznik przechowany w Annalium coenobii Byssoviensis seu Coronoviensis sacri ordinis

Cisterciensis... pag. 119 b³⁰⁰; bardzo prawdopodobne dokument opata klasztoru byszowskiego Engelberta z 28 IV 1288 r.³⁰¹

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1289, pag. 254: dokument księcia Mściwoja II z 8 V 1289 r.³⁰²,

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1289, pag. 255: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 237-OF 273, s. 262 b³⁰³; Starsza..., s. 581³⁰⁴; być może źródło nieznane.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1289, pag. 256: być może dokument biskupa chełmińskiego Wernera z 6 XII 1289 r.³⁰⁵

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródło napisała ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1291, pag. 261: Kronika oliwska, s. 604³⁰⁶; Tabula prima fundatorum, s. 355³⁰⁷; Terra Pomerania..., s. 807³⁰⁸.

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1291, pag. 267–268: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 234,

²⁹¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁹² Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

²⁹³ Ibidem, Bd. 3.

²⁹⁴ Ibidem, Bd. 2.

²⁹⁵ Ibidem, Bd. 5.

²⁹⁶ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

²⁹⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

²⁹⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

²⁹⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁰⁰ Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu.

³⁰¹ Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 429.

³⁰² Joannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, l. VII–VIII, pag. 254.

³⁰³ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁰⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³⁰⁵ Urkundenbuch des Bisthums Culm, Bd 1, Theil 1, dok. nr 121.

³⁰⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

³⁰⁷ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

³⁰⁸ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

243, 244, 246, 248-OF 273, s. 262 a, 263 a, 263 b, 264 a³⁰⁹; oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 244, w. 19545, 19546³¹⁰; być może oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 234, w. 18944, III 235, w. 18970, III 244, w. 19625³¹¹.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1292, pag. 273: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 221, 234, 249-OF 273, s. 260 b, 262 a, 264 a³¹²; Starsza..., s. 579, 583³¹³; być może źródło nieznane.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1293, pag. 278: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 251-OF 273, s. 264 a, 264 b³¹⁴; łacińskie tłumaczenie kroniki Wiganda z Marburga wykonane przez Konrada Gesselena, c. 2³¹⁵; być może łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 252, 254-OF 273, s. 264 b³¹⁶; być może Starsza..., s. 583³¹⁷ być może źródło nieznane.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1294, pag. 278–279: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina

wykonane przez Konrada Gesselena, III 250-OF 273, s. 264 a³¹⁸; Starsza..., s. 583³¹⁹.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródło napisała ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1294, pag. 282: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 234, 254, 255, 257–259, 265-OF 273, s. 262 a, 264 b, 265 a, 265 b³²⁰; być może Starsza..., s. 581, 583, 584³²¹.

Ręka A 2; red. III; fil. VIII b-z 1469 r.

Liber VIII

Annus 1294, pag. 283: Kronika oliwska, s. 604³²²; Tabula prima fundatorum, s. 355³²³; Terra Pomerania..., s. 807³²⁴; mało prawdopodobne Secunda tabula benefactorum, s. 356³²⁵; mało prawdopodobne Liber mortuorum monasterii Pelplinensis, s. 122³²⁶.

Ręka A 2; red. III; fil. VIII b-z 1469 r.

Annus 1295, pag. 283–285: Kronika oliwska, s. 604³²⁷; Tabula prima fundatorum, s. 355³²⁸; Terra Pomerania..., s. 807³²⁹.

Ręka A 2; red. III; fil. VIII a, VIII b-z 1469 r.

Annus 1295, pag. 286–287: patrz pod rokiem 1271, pag. 171–173.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródła napisała ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

³⁰⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³¹⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

³¹¹ Ibidem, Bd. 1.

³¹² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³¹³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³¹⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³¹⁵ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

³¹⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³¹⁷ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³¹⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³¹⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³²⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³²¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³²² Ibidem, Bd. 5.

³²³ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

³²⁴ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

³²⁵ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

³²⁶ Ibidem, t. IV.

³²⁷ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

³²⁸ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

³²⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

Annus 1295, pag. 288: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 234, 238, 246, 252, 262, 265-OF 273, s. 262 a, 262 b, 263 b, 264 b, 265 a, 265 b, 266 a³³⁰; być może Starsza..., s. 584³³¹.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 288–289: mało prawdopodobne dokumenty króla Przemysła II z 11 i 15 VIII 1295 r.³³²

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II. Tekst zawierający być może omawiane źródło napisał Jan Długosz; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 289–292: Kronika oliwska, s. 604³³³; Terra Pomerania..., s. 807³³⁴; mało prawdopodobne Secunda tabula benefactorum, s. 356³³⁵.

Ręka B, Jana Długosza oraz ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. I i II. Tekst zawierający omawiane źródła napisali Jan Długosz oraz ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 292–294: źródło nieznane, najprawdopodobniej proveniencji pomorskiej.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 294: mało prawdopodobne Młodsza..., s. 67³³⁶.

Ręka Jana Długosza oraz C; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 295: bardzo prawdopodobne Kronika oliwska, s. 604³³⁷; być może Terra Pomerania..., s. 808³³⁸; być może źródło nieznane.

Ręka B; red. I; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1296, pag. 297: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 266–268-OF 273, s. 266 a³³⁹; być może oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, III 266, w. 20867³⁴⁰; być może Starsza..., s. 584³⁴¹.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1297, pag. 299–300: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 234, 269, 272-OF 273, s. 262 a, 266 a, 266 b³⁴²; kronika Hermanna z Wartberge, s. 54³⁴³; być może Starsza..., s. 584³⁴⁴.

Ręka B oraz Jana Długosza; red. I i II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1298, p. 301: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 270-OF 273, s. 266 b³⁴⁵; Starsza..., s. 584³⁴⁶ Młodsza..., s. 111³⁴⁷.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1299, pag. 304 „Sexingenti....

³³⁰ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³³¹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³³² Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t. IV, dok. nr 2058 oraz s. 341; Pommerellisches Urkundenbuch, dok. nr 530.

³³³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

³³⁴ Ibidem, Bd. 2.

³³⁵ Monumenta Poloniae Historica, t. VI.

³³⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 5.

³³⁷ Ibidem, Bd. 5.

³³⁸ Ibidem, Bd. 2.

³³⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁴⁰ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 1.

³⁴¹ Ibidem, Bd. 3.

³⁴² Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁴³ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 2.

³⁴⁴ Ibidem, Bd. 3.

³⁴⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁴⁶ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³⁴⁷ Ibidem, Bd. 5.

captivant³⁴⁸: łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina wykonane przez Konrada Gesselena, III 273-OF 273, s. 266 b³⁴⁸; być może Starsza..., s. 584³⁴⁹.

Ręka Jana Długosza; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460.

Annus 1299, pag. 304 „Johannes..... excluderant³⁵⁰: bardzo prawdopodobne Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano – VI 4; VII 4; VIII 4; XIII 4; XVII 4; XIX 4; XX 4; XXIV 4³⁵⁰, być może też inne nie zachowane fragmenty tego zabytku; być może źródło nieznane.

Ręka niezidentyfikowana z XV w.; red. II; fil. X a-z lat 1459–1460³⁵¹.

Reasumujemy teraz to, co powyżej napisano. Uważamy, iż większość zabytków znalazł podczas misji dyplomatycznych pełnionych w latach 1457–1466 na terenie państwa krzyżackiego³⁵². Na pewno kilka z nich otrzymał w Toruniu w 1464 r. Przypuszczamy też, że część zabytków odszukał w Malborku w archiwum wielkiego mistrza w 1457 r. i 1459 r. Jeszcze inne najprawdopodobniej znalazł w Chełmży, Chełmie, Tczewie lub Koronowie. Pozostałe źródła pochodzące z terenu państwa zakonu niemieckiego mógł otrzymać w Brześciu

Kujawskim lub wyszukał w polskich archiwach: w Krakowie, Włocławku, Płocku bądź Łęczycy. W niektórych przypadkach było możliwe dokładne ustalenie czasu i miejsca otrzymania źródła przez Jana Długosza. W innych byliśmy w stanie podać tylko przybliżone wiadomości. W ustalaniu momentu znalezienia źródła braliśmy pod uwagę niejednokrotnie jego przynależność do redakcji, zdając sobie jednak sprawę, że uzyskane w ten sposób wyniki mają charakter hipotetyczny, gdyż kanonik mógł zabytek znaleźć wcześniej, a wykorzystać w późniejszym terminie. Patrząc na wyżej wymienione zabytki wolno stwierdzić, że Jan Długosz był na swoje czasy znakomitym heurystykiem. Zgromadził różnorodne pod względem formy źródła historyczne. Były nimi liczne kroniki, dyplomy, najpewniej także roczniki, protokoły sądowe i inne drobne zabytki historiograficzne, a także księga zmarłych oraz być może katalog biskupów. Ogółem zebrał i wykorzystał ponad 30 rozmaitych pod względem formy zabytków historycznych, wśród których największy procent stanowią kroniki i dokumenty³⁵³. Najczęściej wykorzystywanymi zabytkami, ze względu na ich duży zasób wiadomości, były: co zrozumiałe-kroniki, tj. łacińskie tłumaczenie kroniki Mikołaja z Jeroschina, oryginał kroniki Mikołaja z Jeroschina, Starsza kronika wielkich mistrzów, Kronika oliwska. W niektórych akapitach, mieliśmy spore trudności z ustaleniem filiacji, co było spowodowane występowaniem bardzo podobnych lekcji w kilku

³⁴⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie.

³⁴⁹ Scriptores rerum Prussicarum, Bd. 3.

³⁵⁰ Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312).

³⁵¹ O wymienionych powyżej filiacjach, to jest od Chorographia, pag. 67, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 86, 88, 95, 96, 98, 114 do Annus 1299, pag. 304 „Johannes... excluderant”: por. Zonenberg S. op. cit., s. 303–313.

³⁵² O pobytach dziejopisa w Prusach krzyżackich: patrz M. Biskup, Działalność dyplomatyczna Jana Długosza w sprawach pruskich w latach 1454–1466, [w:] Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DLXI. Prace Historyczne. 1980, z. 65, s. 141–165.

³⁵³ O tym, jak znakomitym był on zbieraczem źródeł niech świadczy również to, że dla historii Polski wykorzystał drogą ciągłych poszukiwań prawie wszystkie zabytki rocznikarskie, kronikarskie i hagiograficzne znajdujące się w polskich archiwach państwowych i kościelnych.

źródłach. Co więcej, podczas ustalania zapo-
życzeń, zarówno dla drobnych fragmentów, jak
i całych ustępów, niekiedy nie udało nam się
znaleźć podstawy źródłowej. Część z nich
należy uznać za mniej lub bardziej słuszne
domysły, dodatki bądź zmiany wynikłe z
interpretacji tekstów. Znajduje się tam jednak
grupa informacji, których nie można zaliczyć
do jego wymysłów. Z tym wiąże się ciekawa
kwestia wykorzystania przez Jana Długosza
źródeł zaginionych. O tym, że takie zabytki
posiadał i ekscerpował możemy być pewni. Nie
wolno zapominać o zawartej w Rocznikach
autopsji oraz wiadomościach przekazanych mu
ustnie. Przejdźmy teraz do omówienia wy-
mienionych tu źródeł. Wyżej stwierdzono, że
w pracach pisarskich Jana Długosza można
zauważyć zarówno zaangażowanie większej
grupy ludzi, jak i złożony charakter redakcyjny
Roczników, który był spowodowany dopisy-
waniem kolejnych warstw tekstu. Najpewniej
podczas kopiowania i porządkowania mate-
riałów archiwalnych korzystał on z pomocy
swoich pisarzy. Wydaje się, że nie należy
również wykluczać udziału tych osób we
wstępnym redagowaniu tekstu Annales. Co
więcej, jest możliwe, iż kanonik dostawał do
sprawdzenia teksty całkowicie przez nich
ułożone-naturalnie według jego wskazówek-a
on nadawał im dopiero formę ostateczną,
przede wszystkim stylistyczną³⁵⁴. Ten zespó-
łowy charakter pracy nad Rocznikami wziął się
zapewne z kancelaryjnej praktyki Jana Dłu-
gosza, który od szesnastego roku życia
pracował w kancelarii biskupa krakowskiego

Zbigniewa Oleśnickiego. Uwagi, dotyczące
tworzenia w zespole, typowego dla działalności
kancelaryjnej, odnoszą się także do opraco-
wania w Annales źródeł wschodniopo-
morskich, pruskich i inflanckich. Oprócz
dziejopisa w analizowanych ustępach można
wyróżnić następujące ręce: A, A₁, A₂, B, C, D
oraz inne ręce, które ze względu na ich
pojedyncze dopiski nie zostały oznaczone.
Większość rąk, poza B, pozostaje niestety do
dzisiaj niezidentyfikowana. Przypuszczamy, że
wśród tych osób znajdował się również
młodszy brat Jana Długosza³⁵⁵. Największa
ilość tekstu (poza Chorografią, którą napisał
kopista-ręka A) pochodzi od dziejopisa oraz
pisarza-ręki B. Niektóre fragmenty napisali oni
wspólnie, co pozwala stwierdzić, że kopista-
ręka B należał do najbardziej zaufanych
współpracowników Jana Długosza podczas
tworzenia Roczników. Należy ponadto stwier-
dzić, że większość materiału uzyskanego w
wyniku lektury źródeł wschodniopomorskich,
pruskich i inflanckich została napisana w
pierwszej i drugiej (lub w ich obydwu) redakcji
Annales. Analizowane zabytki były jednak
włączane do Roczników we wszystkich
etapach redakcyjnych. Część została wciągnięta
tylko w jednej redakcji, inne w dwóch, jeszcze
inne aż w trzech. Warto też zauważyć, że aż
trzy czwarte badanych akapitów została
napisana na papierze z filigranem oznaczonym
jako X a, pochodzącym z lat 1459–1460 (nie
liczymy tu Chorografii, którą spisano na
papierze z filigranem IV a). Przedstawmy teraz,
w jaki sposób kanonik wykorzystał zabytki
wschodniopomorskie, pruskie i inflanckie,
ponieważ podany powyżej wykaz informuje o

³⁵⁴ *Plezia M.* Pisarstwo Jana Długosza, [w:]
Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana
Długosza. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego,
DLXI. Prace Historyczne. 1980, z. 65, s. 25.

³⁵⁵ *Ibidem*, s. 25.

tym tylko po części. Postępowanie Jana Długosza w tym przypadku było złożone. W Rocznikach występują czasami takie ustępy, których treść Jan Długosz oparł tylko na jednym źródle. Wtedy jego praca nad nimi sprowadzała się najczęściej do, mniej lub bardziej, pobieżnego streszczenia kilku jego rozdziałów, dotyczących podobnej tematyki, czyli zazwyczaj wojny. Znajdują się w też w *Annales* akapity, ale również niezbyt często, opracowane na podstawie tylko jednego rozdziału (strony) źródła narracyjnego czy dokumentu. Mimo, że wtedy rzadziej zachodziła konieczność obszernej selekcji, to jednak i wówczas kanonik dokonywał skracania. Wydaje się, że w większości omawianych przeze nas przypadkach Jan Długosz korzystał jednocześnie z kilku zabytków. Ogólnie biorąc w interesujących nas akapitach można się spotkać z dwoma typami eksцерpowania. W pierwszym przypadku, który jest najczęstszy, dziejopis uzyskane wiadomości starał się przekazać własnymi słowami. Brało się to z potrzeby częstego skracania lekcji wykorzystywanych źródeł, a ponadto wiązało się z ambitnym pragnieniem kanonika napisania Roczników, w jak najładniejszej językowo i stylistycznie łacinie, wzorowanej na Liwiuszu. W drugim, przepisywał określone fragmenty z poszczególnych zabytków, zmieniając jedynie poszczególne wyrazy. Należy zauważyć, iż dokładniejszemu opracowaniu podlegały te wydarzenia, które dotyczyły spraw polsko-krzyżackich (w tym pomorskich). W takich sytuacjach dziejopis sięgał możliwie do wszystkich dostępnych mu zabytków, niezależnie od proveniencji. Kompilowanie wiadomości ze sobą powodowało, że w niektórych przypadkach dziejopis mógł na ich podstawie przedstawić nowe ustalenia, dotyczące prze-

biegu niektórych wydarzeń. Nie wydaje się, żeby kanonik był w jakiś szczególnie sposób krytyczny czy nieufny do źródeł proveniencji krzyżackiej. Trzeba jednak wspomnieć, że zdarzają się przypadki, iż w trakcie dokonywania wyboru wiadomości pomijał te szczegóły, które były jego zdaniem nieprawdziwe lub nieodpowiednie z punktu widzenia interesów polskich. Charakterystyczny dla jego czasów sposób rozumienia i opisywania historii (u Jana Długosza można rozróżnić metody: opisowo-synchronistyczną oraz pragmatyczną z providencjalizmem)³⁵⁶ oraz kojarzenie faktów, sprzyjały powstaniu, a także przejęciu niektórych błędów wprost ze źródeł. Niektóre z nich popełnił wskutek własnej nieuwagi oraz złego zrozumienia (nie dokładnych lekcji) przekazów źródłowych. Być może również, poświęcając miejscami zbyt dużo uwagi jakości stylu literackiego i doborowi słów oraz ukazaniem swojej wersji dziejów obcych czy rodzimych, dziejopis nie zawsze zdołał dostrzec błędy istniejące w źródłach. Mając do dyspozycji dużą ilość materiałów archiwalnych kanonik nie ustrzegł się również przed powtórzeniem opisu tych samych wydarzeń.

Chcielibyśmy też poinformować, że w czasie lektury interesujących nas akapitów dochodzi się, podobnie jak inni, do wniosku,

³⁵⁶ Pojmowanie dziejów przez Jana Długosza jest typowe dla historiografii średniowiecznej. Pragnienie ustalania i przekazywania prawdy kanonik krakowski łatwo pogodził z postawą providencjalistyczną, to jest przekonaniem, iż sprawiedliwość Boża realizuje się w przebiegu zdarzeń. Chodzi tu o wiarę, że grzesznicy zostaną ukarani, a cnotliwi nagrodzeni: patrz *Serczyk J.* 25 wieków historii. Historycy i ich dzieła. Toruń, 1994, s. 124. O poglądach Jana Długosza na temat zadań historii i historyka oraz jego metodzie i światopoglądzie historycznym: patrz *Dąbrowski J.* Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480). Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, s. 233-237.

iz zamięłowaniem Jana Długosza było rzeczywiście chronologiczne systematyzowanie dziejów³⁵⁷. Nie było to jednak wyłącznie porządkowanie schematyczne. Napisanie pierwszej, ujętej w chronologiczne ramy, historii Polski na tle dziejów sąsiednich państw mogło powstać tylko dzięki pogłębionej refleksji kanonika nad elementem czasu w historii³⁵⁸. Nie byłoby to też możliwe bez jego ogromnego wysiłku i pasji do ustalania, uzgadniania oraz uprawdopodobniania przedstawianych przez siebie faktów. Z tym oczywiście nierozdzielnie łączą się elementy krytyki źródeł, występujące w warsztacie badawczym dziejopisa. Polegały one na porównywaniu relacji zabytków mówiących o tym samym zdarzeniu, stwierdzaniu rozbieżności datacji oraz dawaniu pierwszeństwa tym materiałom, które były czasowo najbliższe opisywanym wydarzeniom. Przedstawiając pełniej jego umiejętność analizowania źródeł trzeba wspomnieć o znaczeniu, jakie Jan Długosz dawał przestrzeni w historii. Widać to nie tylko w teoretycznym stwierdzeniu ważności warunków geograficznych i ich wpływu na psychikę ludzką, zawartym w Liście dedykacyjnym Roczników, ale przede wszystkim w dołączeniu do nich Chorografii, zawierającej ogromną ilość wiadomości o terenie, na którym rozgrywały się dzieje jego ojczystego kraju³⁵⁹. Należy też stwierdzić, że do motywów, które przyświecały pisaniu

Annales trzeba zaliczyć czynniki natury poznawczej, erudycyjnej, dydaktyczno-moralnej oraz praktycznej. Brały się one również z pragnienia uczynienia przeszłości Polski własnością ogółu jej mieszkańców, a przede wszystkim tych grup społecznych, które bezpośrednio wpływały na tok i rozwój dziejów Królestwa Polskiego³⁶⁰.

Zastanówmy się też, jakie znaczenie miały dla kanonika źródła obce, w tym wschodniopomorskie, pruskie i inflanckie. Nazwa *Annales Poloniae* używana na oznaczenie najważniejszego dzieła Jana Długosza mogłaby wskazywać, że dotyczy ono wyłącznie dziejów Polski. Co prawda, to jedno z najbardziej cennych i najobszerniejszych europejskich kronik późnego średniowiecza, zostało poświęcone przede wszystkim historii Polski, ale uwzględnia również dzieje obce – głównie czeskie, węgierskie, cesarskie, papieskie, ruskie, litewskie, krzyżackie³⁶¹. Policzone, że na 3600 relacji znajdujących się w Rocznikach aż 378 dotyczy spraw czeskich, 264 węgierskich, 235 zakonu krzyżackiego, 143 niemieckich, 140 papieskich, 136 litewskich, 135 ruskich, 35 mołdawskich³⁶². Gdy dodamy do tego jeszcze opisy wypraw krzyżowych czy

³⁶⁰ Barycz J. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego. Studia nad historiografią w. XVI–XVIII. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1981, s. 75.

³⁶¹ Joannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Ed. curavit J. Dąbrowski. Varsaviae, 1964, I. I–II, pag. 51, 62. O poglądach i ocenach kanonika, dotyczących dziejów zakonu niemieckiego, jego państwa w Prusach oraz stosunków z Polską: patrz Krzyżaniakowa J. Poglądy Jana Długosza na Zakon Krzyżacki i jego stosunki z Polską. Studia Grunwaldzkie. 1992, t. II, s. 10–16 i n. Natomiast o opiniach dziejopisa na zakon niemiecki jako korporacji zakonnej: patrz Polak W. Aprobata i spór. Zakon krzyżacki jako instytucja kościelna w dziełach Jana Długosza, Lublin 1999, s. 35–257.

³⁶² Biskup M. Jan..., s. 44.

³⁵⁷ Borkowska U. Historiograficzne poglądy Jana Długosza, [w:] Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, DCCLI. Prace Historyczne. 1985, z. 76, s. 68.

³⁵⁸ Ibidem, s. 68.

³⁵⁹ Ibidem, s. 68–69.

wiadomości tatarskie, to łącznie otrzymamy ponad 1470 relacji, które dotyczą spraw poza polskich. Dziejopis najprawdopodobniej po pewnym czasie³⁶³, po rozpoczęciu pracy nad Rocznikami, zdecydował się, aby równolegle z dziejami Polski opisać także historię jej najbliższych sąsiadów i papieństwa. Pomysł ten miał zapewne kilka przyczyn. W trakcie kwerendy archiwalnej Jan Długosz zaznajomił się ze źródłami obcymi. Zorientował się, że dzięki nim poznał lepiej przeszłość krajów ościennych oraz sądy obcych kronikarzy o Polsce i jej mieszkańcach. Z ich pomocą mógł również lepiej zrozumieć, a także zrekonstruować część szczegółów dziejów Polski, dotyczących głównie stosunków z tymi krajami. Były to wiadomości ważne, ponieważ w dostępnych mu rodzimych źródłach informacje te nie były zazwyczaj obszerne i szczegółowe. Dziejopis więc zdecydował, że jego historia nie będzie dotyczyć jedynie przeszłości jego ojczyzny, ale obraz ten zostanie wzbogacony przez umiejscowienie obok niej dziejów papieństwa i krajów sąsiednich państw. Celem tego zabiegu miało być lepsze zrozumienie własnej historii oraz spojrzenie na nią z szerszej perspektywy, dzisiaj można by powiedzieć „środkowoeuropejskiej”. S. Solicki uznał, że informacje o dziejach obcych zostały przez Jana Długosza starannie dobrane i opracowane pod względem, jak największej przydatności dla rodzimego czytelnika. Miały mieć taką postać, że powinny mu one wystarczać, a tym samym powstrzymywać go od zaglądania do źródeł obcych, nierzadko przecież Polsce nieprzychylnych. Według tego autora, opisy

historii obcej w *Annales* mogły też być w określonym przypadku skuteczną pomocą w zwalczaniu niechętnych jego ojczyźnie wypowiedzi obcych kronikarzy. Stało się też dla kanonika zrozumiałe, że odpowiednio przedstawione dzieje obce są doskonałym tłem (kontrastem) dla wyraźnego uwypuklenia bogatej, często pełnej pięknych kart, przeszłości Polski³⁶⁴. Według cytowanego tu autora najważniejszym, a zarazem najbardziej pracochłonnym etapem pracy dziejopisa było odpowiednie opracowanie wiadomości z obcych zabytków, które polegało przede wszystkim na właściwym ich przystosowaniu do potrzeb Roczników. Efektem końcowym tych zabiegów było skonstruowanie własnego, stosownie ukierunkowanego, obrazu dziejów obcych. Nie miał on być tak dokładny, jak w źródłach obcych, ale o wiele bardziej szczegółowy i syntetyczny niż w dotychczasowym dziejopisarstwie polskim. Zrezygnowanie z dużej części obcych wydarzeń historycznych było spowodowane koniecznością zachowania odpowiednich proporcji między liczbą wiadomości z przeszłości Polski oraz krajów ościennych i papieństwa. Jan Długosz wybrał tylko te, które jego zdaniem dawały w miarę dokładną, a zwłaszcza odpowiednią wiedzę o dziejach sąsiadów i papieństwa³⁶⁵. Dlatego wiadomości ze źródeł obcych były poddawane różnym przeróbkom. Polegały one przede wszystkim na skracaniu, a rzadziej na rozwinięciu opowiadania, wygładzeniu stylu, a także odpowiednich zmianach w samym tekście³⁶⁶. Należy jednak stwierdzić, że znane nam są przypadki, kiedy naprawdę trudno uznać, iż

³⁶³ Solicki S. Metoda pracy nad dziejami obcymi w *Annales Poloniae. Studia Źródłoznawcze*. 1977, t. 22, s. 106.

³⁶⁴ Ibidem, s. 106.

³⁶⁵ Ibidem, s. 107.

³⁶⁶ Ibidem, s. 107.

informacje o dziejach obcych zostały precyzyjnie opracowane. Można napisać wręcz coś zupełnie innego. Trudno też powiedzieć, żeby były również szczególnie dokładne, gdyż analiza fragmentów, gdzie wykorzystano źródła wschodniopomorskie, pruskie i inflanckie, tego raczej nie potwierdza. Nie można także przyjąć stwierdzenia S. Solickiego, że wiadomości o historii obcej w *Annales* miały powstrzymywać polskiego czytelnika od zaglądania do zabytków obcej proveniencji, ponieważ dziejopis usilnie prosił, aby poprawiano *Roczniki* w tych miejscach, gdzie on się pomylił³⁶⁷. Nie wiadomo też, co ów autor miał na myśli, pisząc o „odpowiedniej” wiedzy o historii obcej, ale niezależnie od jego intencji brzmi to jednak nieco anachronicznie. Ogólnie biorąc spostrzeżenia S. Solickiego są interesujące. W części można je odnieść do tych akapitów, które nie dotyczą wydarzeń związanych bezpośrednio z Polską i jej losami. Wolno powiedzieć, że wartość obcych przekazów była dla kanonika znacznie większa, gdy dotyczyły one dziejów polskich. Jeśli takich informacji nie zawierały, to mogły, co najwyżej, znaleźć się na końcu wiadomości należących do określonego roku. Należy też poinformować, dlaczego Jan Długosz poszerzył *Annales* o zdarzenia, które były związane z dziejami obcymi, chociaż początkowo zamierzał opisać jedynie historię Polski. Jak już napisaliśmy, idea ta miała z pewnością kilka przyczyn. Podczas licznych kwerend dziejopis zapoznał się ze źródłami zagranicznymi. Zdał sobie sprawę, iż dzięki nim uzyskał znaczną wiedzę nie tylko o historii

krajów sąsiednich, ale także poznał sady obcych kronikarzy o Polsce. Równocześnie na ich podstawie mógł lepiej pojąć oraz odtworzyć niektóre wydarzenia z dziejów Królestwa Polskiego, które dotyczyły przede wszystkim stosunków z tymi państwami. Ważną rolę w poszerzaniu wiedzy historycznej Jana Długosza odegrały, omawiane w niniejszym artykule, źródła wschodniopomorskie, pruskie i inflanckie. Ten rozległy i tak świadomie nakreślony obszar zainteresowań, dotychczas niespotykany w polskiej historiografii, należy uznać za jedno z największych osiągnięć jego warsztatu historycznego. Sprawia to, że *Roczniki* prezentują się korzystnie na tle współczesnych mu tradycyjnych kronik uniwersalnych i dziejopisarstwa regionalnego³⁶⁸.

Podsumowując warsztat pisarski kanonika należy stwierdzić, że mając do dyspozycji bardzo dużą ilość materiałów archiwalnych nie ustrzegł się poważnych pomyłek i niedociągnięć. Nie udało mu się także uniknąć powtórzeń opisu tych samych wydarzeń pod różnymi latami. Jeśli mielibyśmy ocenić słownictwo w omawianych akapitach, to trzeba uznać, że było poprawne i zrozumiałe, a miejscami nawet bogate. Dawało mu ono widoczną w tekście swobodę wypowiedzi, co widać szczególnie w opisach ważnych wydarzeń historycznych, które cechuje swoisty dramatyzm. Odbija się więc korzystnie na tle języka łacińskiego epoki scholastycznej. Jan Długosz nie był jednak purystą łacińskim. Jego styl i retoryka odbiegają od norm elegancji i piękna łaciny klasycznej, na której tak

³⁶⁷ Joannis Długossii, op. cit., I. I–II, pag. 63.

³⁶⁸ Borkowska U., op. cit., s. 54.

kanonikowi zależało³⁶⁹. Zarzucali to jego dziełu humanistyczni krytycy, nazywając Roczniki „kłosem nieobrobionym”⁴³⁷⁰. Dziejopis z nie najlepszym też skutkiem starał się naśladować ideały historiografii retorycznej, które humanizm odziedziczył po literaturze starożytnej³⁷¹. Pragnienie sprostania tym wzorcom, lub przynajmniej zbliżenia się do nich, jest w dużym stopniu odpowiedzialne za jego słynne już amplifikacje. Brały się one z chęci, jak najbardziej interesującego i dokładnego przedstawienia wydarzeń, które w materiale źródłowym były ubogo opisane³⁷². Wydaje się, iż pisarstwo Jana Długosza wyrosło z dwóch odległych od siebie czynników, to jest z praktyki kancelaryjnej i z wczesnohumanistycznych ideałów literackich dało, mimo ogromu jego pracy, połowiczny rezultat³⁷³.

³⁶⁹ Obecnie, po przeprowadzeniu szczegółowych badań nad strukturą Roczników, wiemy, iż nie można mówić o jednolitości języka *Annales*, podobnie zresztą jak i o jednolitości całego dzieła. Mieli zatem rację i ci, którzy zarzucali dziejopisowi barbarzyńskość łaciny, jak i ci, którzy chwalili go za ładny styl. Jest pewne, że Jan Długosz miał świadomość niedoskonałości swojego stylu pisarskiego. Dążył jednak wytrwale do jego poprawy, czytając historyków starożytnych, zwłaszcza Liwiusza, co widać w końcowych akapitach Roczników, które należą do najlepiej stylistycznie napisanych fragmentów *Annales*: patrz *Dąbrowski J. op. cit.*, s. 218. O kwestiach związanych z językiem dziejopisa: patrz też *Borkowska U.* Treści ideowe w dziełach Jana Długosza. Kościół i świat poza kościołem. Lublin, 1983, s. 16, tam też dalsza literatura.

³⁷⁰ *Plezia M. op. cit.*, s. 29; patrz też *Barycz H. op. cit.*, s. 85 i n.

³⁷¹ Trzeba jednak stwierdzić, iż znajomość i jakość łaciny naszego dziejopisa jest słabsza niż pisarzy włoskiego renesansu: patrz *Dąbrowski J. op. cit.*, s. 238.

³⁷² Należy przypomnieć, że u podstaw sposobu pisania historii przez kanonika leżało przekonanie, iż w przypadku skąpych informacji źródłowych sprawę trzeba właśnie „illustrare” oraz „extendere”, „amplificare”. Mamy zatem u Jana Długosza do czynienia z metodą uprzedopodobięcia wydarzeń, a nie z literacką fantazją: patrz *Borkowska U.* *Historiograficzne...*, s. 67.

³⁷³ *Plezia M. op. cit.*, s. 29.

Dziejopis zgromadził, co prawda, bardzo duży i przeważnie wartościowy materiał archiwalny, lecz nie umiał go często krytycznie opracować. Jego niezwykle interesująca refleksja nad własnym warsztatem widoczna w Liście dedykacyjnym, dodanym do *Annales* pod koniec ich tworzenia, zawiera spostrzeżenia, którym samo dzieło niestety nie zawsze dorównuje³⁷⁴. Co więcej, pragnąc przekazać swoją Historię jako utwór o wysokich walorach literackich nie zdołał, a zapewne i nie zdążył opracować wielu detali w postaci przemyślanej kompozycji. Nie znalazł też odpowiedniej formy językowej dla tak monumentalnego dzieła³⁷⁵. Uważamy jednak, podobnie jak inni, że jego dorobek pisarski, pomimo przedstawionych niedoskonałości, jest imponujący i godny najwyższego uznania, zaś *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* należy zaliczyć do najwybitniejszych dzieł europejskiej historiografii XV stulecia³⁷⁶.

Oczywiście mamy świadomość, iż niniejszy artykuł daje tylko częściowe spojrzenie na źródła Roczników. Wydaje się więc, że w przyszłości warto kontynuować ten temat.

³⁷⁴ *Borkowska U.* *Historiograficzne...*, s. 68.

³⁷⁵ *Plezia M. op. cit.*, s. 29.

³⁷⁶ Możemy być pewni, że w okresie, na który przypada działalność Jana Długosza nie było w Europie dziejopisa, który by mu dorównał, czy to metodą historyczną, czy to ilością prac. Należy podkreślić, iż wybitny pisarz Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, który bez wątpliwości przewyższał krakowskiego kanonika formą językową, jak i talentem politycznym, nie napisał dzieła, które mogłoby równać się z Rocznikami. Dodajmy, że Jan Długosz znał jego prace, ale go nie naśladował, gdyż nasz bohater nie należał do świata humanistów. Był on jeszcze „częścią” epoki średniowiecznej: patrz *Dąbrowski J. op. cit.*, s. 239, 240.